

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ
YAYINLARI

I. DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİ'NDE
OSMANLI DEVLETİ – AZERBAYCAN
İLİŞKİLERİ VE
KAFKAS İSLAM ORDUSU ULUSLARARASI
SEMPOZYUMU
13-16 Eylül 2018 – BAKÜ / AZERBAYCAN

BİLDİRİ ÖZETLERİ
KİTAPÇIĞI

Ankara-2018

5846 sayılı kanuna göre bu eserin bütün yayın, tercüme ve iktibas hakları Atatürk Araştırma Merkezi'ne aittir.

Yayıma Hazırlayan : Dilek ŞAHİN

KİTAP SATIŞI ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

Mağaza : Bayındır 1 Sk. Nu: 24/6 Kızılay / ANKARA
Kurum : Ziyabey Cad. Nu: 19 Balgat - Çankaya / ANKARA
Tel : 009 (0312) 285 55 12
Belgegeçer : 009 (0312) 285 65 73
e-posta : bilgi@atam.gov.tr
web : <http://www.atam.gov.tr>
e-mağaza : e-magaza.atam.gov.tr
ISBN : 978-975-16-3589-1
İLESAM : 18.06.Y.0150-583

SEMPOZYUM KURULLARI / COMMITTEES OF THE SYMPOSIUM

DÜZENLEME KURULU / ORGANIZING COMMITTEE

Prof.Dr. Yakup MAHMUDOV
Prof.Dr. İbrahim Ethem ATNUR
Prof.Dr. Halil BAL
Prof.Dr. Selçuk URAL
Prof.Dr. Neşe ÖZDEN
Prof.Dr. Mehmet Ali BEYHAN
Nihat BÜYÜKBAŞ
Doç.Dr. Natiq MEMMEDZADE

Doç.Dr. Cebi BEHRAMOV
Doç.Dr. Güntekin NECEFLİ
Doç.Dr. Mehri HANBABAYEVA
Doç.Dr. Kamran İSMAYİLOV
Doç.Dr. İrade MEMMEDOVA
Doç.Dr. İrade ALİYEVA
Doç.Dr. İlgar NİFTALİYEV
Hüseyin TOSUN

BİLİM KURULU / SCIENTIFIC COMMITTEE

Prof.Dr. Mehmet Ali BEYHAN
Prof.Dr. Yakup MAHMUDOV
Nihat BÜYÜKBAŞ
Prof.Dr. Bayram AKÇA
Prof.Dr. Aysu ATA
Prof.Dr. İbrahim Ethem ATNUR
Prof.Dr. Yavuz ASLAN
Prof.Dr. Betül ASLAN
Prof.Dr. Sevinç ALİYEVA
Prof.Dr. Halil BAL
Prof.Dr. Hayati BEŞİRLİ
Prof.Dr. Mustafa Sıtkı BİLGİN
Prof.Dr. Mustafa ÇOLAK
Prof.Dr. Esin Derinsu DAYI
Prof.Dr. Nejla GÜNAY
Prof.Dr. Ayşe KAYAPINAR
Prof.Dr. Neşe ÖZDEN

Prof.Dr. Ömer Osman UMAR
Prof.Dr. Selçuk URAL
Prof.Dr. Sadık SARISAMAN
Prof.Dr. Mehmet ŞAHİNGÖZ
Prof.Dr. Mehmet TEMEL
Prof.Dr. Selma YEL
Prof.Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA
Doç.Dr. Elnur AGAYEV
Doç.Dr. İrade ALİYEVA
Doç.Dr. Cebi BEHRAMOV
Doç.Dr. Mehri HANBABAYEVA
Doç.Dr. Kamuran İSMAYİLOV
Doç.Dr. İrade MEMMEDOVA
Doç.Dr. Natiq MEMMEDZADE
Doç.Dr. Güntekin NECEFLİ
Doç.Dr. İlgar NİFTALİYEV
Doç.Dr. Sabahattin ŞİMŞİR
Dr.Öğr.Üyesi Mustafa SARI

SEKRETERYA / SECRETARIAT

Didar Ezgi KAFKAS
Dilek ŞAHİN
Hande KIRKPINAR

İçindekiler

Bolşevik İhtilâli Sürecinde Fransa'nın Kafkasya Politikası ve Ali Merdan Topçubaşı'nın Diplomatik Mücadelesi	
Öğr.Üyesi Dr.Fatma UYGUR	7
Mondros Mütarekesi Öncesinde Doğu Anadolu'yu Ermeni Yurdu Yapma Çalışmaları ve Kafkas Cephesinde Yaşanan Siyasi ve Askerî Gelişmeler	
Prof.Dr.Nejla GÜNAY*	8
Mondros'ta Kafkasya Müzakereleri	
Dr.Öğr.Üyesi Muharrem TURP	9
Enver Paşa'nın Kafkasya Politikası ve İlk Türk Cumhuriyeti'nin Kuruluşu: Azerbaycan Halk Cumhuriyeti	
Prof.Dr.Saime YÜCEER	10
Müttefik Almanya'nın Kafkas İslam Ordusu Operasyonlarını Engelleme Çabaları	
Prof.Dr.Mustafa ÇOLAK	13
Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Dönemin Sosyopolitik Yapısının "Ali ve Nino" Filminde Sunumu	
Öğr.Gör.Dr.Lokman ZOR	14
Kılman İlkin'nin (Musayev) Hatıratında Kafkas İslam Ordusu	
Doç.Dr.Cavit KASIMOV	15
Avustralya Basınında Kafkas İslam Ordusu ve Azerbaycan	
Dr.Sinan KIYANÇ	15
Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Gazete ve Dergi İsimlerinden Hareketle Azerbaycan'ın Bağımsızlığı Yolunda Azerbaycan Basınıının Milli Oluşuma Katkıları	
Prof.Dr.İsmail ÖZÇELİK	16
Efendizade Mehmed Şerif'in Anlattıkları Işığında Azerbaycan	
Doç.Dr.Ünal TAŞKIN	17
İngiliz Belgelerinde Azerbaycan (1917-1921)	
Dr.Öğr.Üyesi Orhan TURAN	18
Birinci Dünya Savaşı Sonrasında İngiliz Belgelerinde Azerbaycan (1918-1923)	
Doç.Dr.Cengiz KARTIN	19
Türk Tarih Ders Kitaplarında Azerbaycan ve Azerbaycan Türkleri'nin Temsili Üzerine Bir Araştırma	
Prof.Dr.Nuri KÖSTÜKLÜ	21

Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti-Osmanlı Devleti Eğitim İlişkileri

Doç.Dr.Bengül BOLAT	22
Osmanlı Devleti İle Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Kurulan Ticaret Hukuku ve Azerbaycan Ahalisinin Tabiiyyeti Meselesi (1918-1920)	
Prof.Dr.Ali Sinan BİLGİLİ	25
Kafkasya Güç Mücadelesinde İngiltere'nin Ermenistan Politikası	
Prof.Dr.Selçuk URAL	26
Kafkasya'ya Türk-Alman İlerlemesine (13 Şubat-7 Ekim 1918) İlişkin İngiliz Genel Kurmaylığının Gizli Raporu	
Doç.Dr.Figen ATABEY	27
“1918 Yılı Alman Dış Politikasında Azerbaycan ve Ermenistan'ın Yeri”	
Doç.Dr.Sezen KILIÇ	29
Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Ocak 1920'de Tanınmasından Sonra İngiltere'nin Azerbaycan'da Türk Milliyetçiliğine Dair Endişeleri	
Dr.Öğr.Üyesi Yasin COŞKUN	30
Rusya Devlet Askeri- Tarihi Arşivinde ve Rusça I. Dünya Savaşı Yıllıklarında Sarıkamış Savaşı	
Prof.Dr.Kamil Veli NERİMANOĞLU	31
Azerbaycan Arşiv Belgeleri Işığında Ermenilerin 1918-1920'de Kars, Erivan ve Bakü'de Yaptıkları Ermeni Mezalimi	
Doç.Dr.Cengiz ATLI	32
Behbud Han Cevanşir'in Şehit Edilmesi ve Misak Torlakyan Davası	
Doç.Dr.Sezai BALCI , Arş.Gör.Selcan ERASLAN	33
Azerbaycan'ın Teşekkülü	
Doç.Dr.Oktay BOZAN	33
Полковник князь Нух-бек Шамхал Тарковский. Неизвестные страницы истории Горского правительства и Кавказкой исламской армии. 1917-1918	
Kamil ALİYEV	34
Пребывание турецких войск в Дагестане (1918 г.) в воспоминаниях современников и на страницах газет	
Наси Murad DONOGO	37
Шариатские отряды Северного Кавказа в Кавказской Исламской Армии	
Boris KHARSİEV	39

Dağlı Cumhuriyeti'nin Kuruluşunda Kafkas İslam Ordusu'nun Rolü

Prof.Dr.Sevinç ALİYEVA..... 41

Azerbaycan'ın Bolşevikler Tarafından İşgali Sonrası Ortaya Çıkan Muhaceret Hareketi ve Muhacirlere Karşı Atatürk Döneminde Uygulanan Politikalar

Doç.Dr.Sebahattin ŞİMŞİR 42

Azerbaycanlı Milliyetçilerin Gözünden Azerbaycan'ın Bolşevikleştirilmesi Sürecinde Türkiye'nin Tutumu

Dr.Öğr.Üyesi Ali Haydar SOYSÜREN 44

Komünist Oluşumların Azeriler ile Esaret Altındaki Türk Askerlerini Bolşevik Propagandada Kullanma Girişimleri

Prof.Dr.Hikmet ÖKSÜZ, Öğr.Gör.Ali AKYILDIZ 45

BOLŞEVİK İHTİLÂLİ SÜRECİNDE FRANSA'NIN KAFKASYA POLİTİKASI VE ALİ MERDAN TOPÇUBAŞI'NINDİPLOMATİK MÜCADELESİ

Fatma UYGUR*

Özet

Hazar Denizi ile Karadeniz arasındaki koridorda yer alan Kafkasya, özellikle doğal enerji kaynaklarıyla uluslararası ilişkilerde ayrıcalıklı bir önemi haizdir. Kafkasya'nın bu jeostratejik özelliğinden faydalanmak isteyen Rusya sıcak denizlere, Akdeniz'e ve Hint Okyanusu'na inme politikasıyla yolunun üstündeki ülkeler ve topluluklarla sürekli bir mücadele hâlinde olmuştur.

Son dönem Rus *otokratizminin* dayanağı olan *Franco-Rus ittifakı çerçevesinde* Fransız hükümetinin Petersburg ile sıcak ilişkilerini sürdürmek için 1905 yılı itibariyle Kafkasya'da ortaya çıkan özgürlük taleplerine duyarsız kalması, hatta tepki göstermesi, esasında ekonomik çıkarlarıyla yakından ilişkilidir.

Fransız basınına çeşitli vesilelerle parasal katkı sağlayan Rusya, özellikle Paris Büyükelçisi Kont Aleksandr Izvolsky (1856-1919)'nin hususî gayretleriyle bu politik ittifakı Fransız kamuoyunda bir *Çar hayranlığına* dönüştürmüştür. Rus resmî çevrelerinin Fransız basını üzerinde böylesine bir etkisi varken Kafkaslardaki halkların bağımsızlık taleplerini duyurmak pek mümkün olmamıştır. Rus Dışişleri Bakanı Sazanof (1860-1927)'un bilgisi dâhilinde gelişen Fransız-Rus ittifakları Izvolsky'nin ölümünden sonra *Livre Noir* (Kara Kitap)'ında açıklanmasıyla ortaya çıkmıştır.

Osmanlı Devletinde bağımsız Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin fevkalade elçisi olarak da bulunan Ali Merdan Topçubaşı (1865-1934) başkanlığında oluşan delegasyon, itilaf devletlerinin Azerbaycan'ı tanımaları için Paris Barış Konferansı (1919-1920)'na gelmiş ve ABD Başkanı Thomas Woodrow Wilson (1856-1924)'ın yanı sıra başka devlet adamlarıyla da görüşerek önemli diplomatik faaliyetlerde bulunmuştur (Mayıs 1919-Nisan 1920).

Rusya Müslümanları adına siyasî ve hukukî mücadele veren, daha sonra da Paris Konferansı'nda Azerbaycan temsilcisi olan Topçubaşı, ülkesinin haklarını ve menfaatlerini kabul ettirmek ve korumak için uluslararası görüşmelerde büyük gayret sarf etmiştir. Buna karşılık, Izvolsky ise İhtilâl sürecinde ve Paris'te ölene kadar (1920) basın aracılığıyla Fransızların Kafkas politikasında etkili olmuş ve Topçubaşı'na aşılması zor taşlı, dikenli bir yol bırakmıştır.

Bu bildiri Fransa'nın Kafkasya politikası ve Izvolsky'nin manipülasyonlarına rağmen Azerbaycan Devleti'nin tanınması yolunda Ali Merdan Topçubaşı'nın verdiği diplomatik mücadele, Fransız Dışişlerinin hazırladığı ve BNF kütüphanesinde bulunan *Les Documents politiques, diplomatiques et financiers* arşiv belgeleri başta olmak üzere Kafkas halklarının, Ukrayna ve Türkistan'ın milli yayın organı *Prométhée* 'yle beraber dönemin Fransız matbuatı ve sair eserler araştırmaya tabi tutularak incelenecektir.

Anahtar Kelimeler :Ali Merdan Topçubaşı, Azerbaycan, Bolşevik, Izvolsky, Kafkasya, Rusya Türkleri.

* Öğr.Gör.Dr., Ankara Üniversitesi, fuygur@humanity.ankara.edu.tr

MONDROS MÜTAREKESİ ÖNCESİNDE DOĞU ANADOLU'YU ERMENİ YURDU YAPMA ÇALIŞMALARI VE KAFKAS CEPHESİNDE YAŞANAN SİYASİ VE ASKERÎ GELİŞMELER

Nejla GÜNAY*

Özet

Birinci Dünya Savaşı esnasında savaşın getirdiği ağır yük Rusya'nın iç işlerindeki karışıklıkları artırdı. Siyasi görüş ayrılıkları baş gösteren ekonomik sıkıntılarla daha da belirginleşti ve büyük bir ihtilale dönüştü. Rusya'da Mart 1917'de başlayan karışıklıklar sonucunda Rus Çarı II. Nicholas tahtından feragat etti. Karışıklıklar, 25 Ekim 1917'de Petrograd Garnizonunun Bolşeviklere katılması ve aynı gece toplanan II. Sovyet Kongresi'nde Bolşevik Programı'nın onaylanmasına kadar sürdü.

Bolşevikler karşı devrim tehlikesini atlattıktan sonra barış görüşmeleriyle ilgili hazırlıklara başladılar. Osmanlı Devletini ilgilendiren diğer bir gelişme ise Bolşeviklerin Rus Çarlığının yaptığı gizli anlaşmaları açıklamaya başlamasıydı. Bolşeviklerin barış teklifi ve İtilaf Devletlerinin Osmanlı'ya gerçekte nasıl baktıklarını gösteren belgeleri ortaya dökmeleri Osmanlı kamuoyunda Bolşevik ihtilalinin desteklenip Bolşeviklere karşı bir sempati duyulmasını beraberinde getirdi.

Ermeniler, Kafkasya'daki karışıklıklardan faydalanıp Büyük Ermenistan kurma hayaline kapıldılar. Stefan Şaumyan başkanlığındaki "Kafkasya Fevkalade Komiserliği" Güney Kafkasya ve Doğu Anadolu'yu Sovyet hükümetine bağlama amacıyla kuruldu. Sovyetlerin Ermenilere verdiği bu destek Taşnakları çok memnun etti ve onlar Azerbaycan ve Anadolu'da kanlı eylemlerine devam ettiler. Şaumyan'ın desteğiyle bölgede Ermeni milli ordusu oluşturuldu.

Sovyetler, Doğu Anadolu'da Ermenileri silahlandırıp barışı ağırdan almaya başlayınca Enver Paşa, III. Ordu Komutanı Vehip Paşaya, Erzincan istikametinde ilerleme emri verdi. Bunun üzerine 12 Şubat 1918'de askerî harekâta başlandı ve işgal altındaki Türk topraklarının çok büyük kısmı kurtarıldı. Akabinde Bolşeviklerle 27 Şubat'ta müzakereler yeniden başladı ve nihayet 3 Mart 1918'de imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması'yla Almanya ve müttefikleri ile Rusya arasındaki savaş sona erdi. Bu antlaşma ile Kars, Ardahan, Batum geri alındı. Ancak Ermeniler, Sovyet Hükümeti'nin desteğiyle "Büyük Ermenistan" projesini hayata geçirmek için Doğu Anadolu'da Türklere karşı katliam başlattılar. Böylelikle Türk nüfus azaltılıp Ermeni nüfusu artırılacak ve Sovyet Ermenistan'ı kurulmasına zemin hazırlanacaktı.

Bu çalışmada; Doğu Anadolu ve Güney Kafkasya'da Ermenilerin Türk nüfusu yok etmek için yaptığı katliamlara karşı Osmanlı hükümetinin nasıl bir politika izlediğinin ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır. Öte yandan Osmanlı Devleti'nin 28 Mayıs 1918'de bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan'ın güvenliği ve iç düzeninin kurulması için yaptığı faaliyetlerle Ermeni ve Gürcü saldırılarına karşı bu devlete destek olmak üzere askerî harekât yapması ve bu harekâtın Türk ordusunun durumuna etkisi incelenecektir. Çalışmada ATASE Arşivi belgeleriyle askerî harekâta katılan kişilerin hatırat ve anıları temel kaynaklar olarak kullanılacaktır.

Anahtar Kelimeler : Mondros Mütarekesi, Kafkasya, Ermeniler, Sovyetler, Vehip Paşa

* Prof.Dr., Gazi Üniversitesi, ngunay@gazi.edu.tr

MONDROS'TA KAFKASYA MÜZAKERELERİ

Muharrem TURP*

Özet

1918 yılı sonbaharında Bulgaristan'ın İtilaf Devletleri'ne başvurarak savaştan çekilmesi, Osmanlı Devleti için de savaşın bittiği anlamına geliyordu. Talat Paşa Hükümeti mütareke sürecinde Osmanlı Devleti'nin elini güçlendirmek için 4 Ekim 1918'de istifa etti. Yeni hükümet kuruluncaya kadar görevde kalan Talat Paşa Hükümeti, mütareke imzalanması için çeşitli girişimlerde bulunsa da bunlardan sonuç elde edemedi. Bu sırada Padişah, 14 Ekim 1918'de Ahmet İzzet Paşa'yı yeni hükümeti kurmakla görevlendirdi.

Ahmet İzzet Paşa, mevcut askeri şartlar ışığında mütareke imzalanmasını zorunlu görmekteydi. Yapılan girişimler sonucunda mütareke şartlarının görüşülmesi Rauf Bey başkanlığındaki heyet 26 Ekim 1918'de Midilli'nin Mondros Limanı'na ulaştı. 27 Ekim 1918'de Agamennon zirhlisinde başlayan görüşmelere İngiltere adına Amiral Calthorpe katıldı. Mondros müzakerelerinde üzerinde en çok durulan konulardan biri Kafkasya oldu. Osmanlı Devleti'nin tüm cephelerde yaşadığı olumsuzluklara karşın tek başarılı olunan cephe Kafkasya idi. Öyle ki 1918 yılında Osmanlı Ordusu Bakü'ye ulaşmıştı. Bu durum müzakereler sırasında Kafkasya'nın önemini arttırdı. Kafkasya, İngiltere Savaş Ofisi'nin raporlarında kontrol altında tutulması gereken üç bölgeden biri olarak işaret ediliyordu. Bu amaçla Türklerin Kafkasya ve İran'dan çekilmesi zorunlu gözükmüyordu. Nitekim Savaş Ofisi'nin Amiral Calthorpe'a verdiği talimatta müzakereler sırasında bu konunun üzerinde önemle durulması gerektiği belirtildi. Ayrıca Ermenistan'ın büyütebilmesine yönelik adımların atılabilmesi Türkler bölgeyi boşaltmalıydı.

Mütareke taslağına göre Kafkasya'ya ilişkin görüşülen düzenlemeler şöyle sıralanabilir; Osmanlı Ordusu terhis edilecek (5. Madde), Güney Kafkasya ve İran'ın kuzeybatısında bulunan kuvvetler 1878 sınırına geri çekilecek (11. Madde), Güney Kafkasya demiryolları dâhil tüm demiryollarının idaresini, Bakü ve Batum şehirlerini İtilaf Devletleri'ne bırakacak (15. Madde), tüm silah ve cephaneler hakkındaki tasarruf İtilaf Devletlerine bırakılacak (20. Madde). 24. Maddeye göre ise Vilâyâtı Sitte'de karışıklık meydana gelirse İtilaf Devletleri'nin işgal hakkı doğacaktı. Bu madde Kafkas Harekâtı'yla elde edilen siyasi ve askeri başarıları ortadan kaldırdığı gibi Anadolu'nun 3'te 1'inin de yeninden işgaline yol açabilecek bir durum arz ediyordu. Rusların 4 yıl boyunca yapamadığını İngilizler mütareke şartlarıyla elde etmek istiyorlardı.

Çalışmamızda 27 Ekim 1918'de başlayan ve 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla sonlanan müzakere sürecinde Kafkasya'ya ait hususlar Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Türk Basını, hatıratlar, telif ve tetkik eserler üzerinden incelenerek ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler : Mondros Mütarekesi, Osmanlı Devleti, İngiltere, Kafkasya

* Dr.Öğr.Üyesi., Kafkas Üniversitesi, muharremt28@hotmail.com

ENVER PAŞA'NIN KAFKASYA POLİTİKASI VE İLK TÜRK CUMHURİYETİ'NİN KURULUŞU: AZERBAJCAN HALK CUMHURİYETİ

Saime YÜCEER*

Özet

Birinci Dünya Savaşı sürecinde Rusya'da Ekim Devriminin gerçekleşmesi sonucu ortaya çıkan yeni konjonktür, esaret altında olan Türklerin kurtarılması politikalarını canlandırdı. Bu politikayı uygulamaya koyacak olan kişi, Enver Paşa idi. Birinci Dünya Savaşı'nda, Trablus ve Kuzey Afrika'ya, Osmanlı subayları ve bir de Osmanlı Şehzadesi Osman Fuat Efendi gönderilmişti. Enver Paşa'nın Kardeşi Nuri Bey de, bu sıralarda Libya kıyılarında, Mısırata Cephesi Kumandanı olarak bulunuyordu. 1878 Berlin Antlaşmasıyla, Ruslara bırakılan Kars, Ardahan ve Batum'un ele geçirilmesinden sonra, Enver Paşa'nın ilk hedefi, Güney Kafkasya harekâtına başlayarak Azerbaycan'ın bağımsızlığını desteklemek oldu. Enver Paşa, Kardeşi Nuri Bey'i, Kuzey Afrika'dan çağırarak bu görevi kendisine verdi. Amcası Halil Paşa'yı ise Şark Orduları Grup Komutanlığı görevine getirdi. Güney Kafkasya, Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya politikası, Enver Paşa, Amcası Halil Paşa ve hızlı bir şekilde terfi ettirilen Kardeşi Nuri Paşa'nın sorumluluğunda olacaktı. Sultan V. Mehmet, Nuri Paşa'ya, bütün Kafkas İslam orduları ve bölgeleri için bir çeşit Emirlik Fermanı verdi.

Osmanlı Devleti, bu politikaları, uygulama aşamasına geçirirken; Bolşevikler Bakû petrollerini ele geçirmek için harekete geçti. Ermeni asıllı Stephan Şaumyan olağan üstü yetkilerle Kafkasya'ya gönderildi. Şaumyan, Bakû'deki Ermeni ve Rus askerleri ile işçilerine dayanarak, 18 Mart 1918'de bir darbeyle hükümeti ele geçirdi. Sonra "Mart Olayları" olarak tarihe geçen ve üç gün süren Ermeni askerlerinin de katıldığı Türklere yönelik katliam yapıldı ve 20 bin Azerbaycanlı Türk katledildi. İttihat ve Terakki, Mart 1918'de özel bir "Kafkas Şubesi" oluşturdu. Enver Paşa, ilk yapılması gereken işin bir ordu kurmak olduğuna karar verdi. Ama büyük devletleri karşısına almamak için bu güce, bağımsız bir ordu görüntüsü verilecek ve yerel bir özellik kazandırılacaktı. Bu görüşten hareketle ismi Kafkas İslam Ordusu olarak belirlendi. Nuri Paşa komutasına verilen 9. Ordu'ya bağlı 5. Kafkas Fırkası, 8 Mayıs 1918'de Tebriz'e geldi. 20 Mayıs'ta Aras nehrini geçerek Zengezur'a ulaştı. 25 Mayıs'ta ise Gence'ye geldi. Yol boyunca Ermeni çetelerin gerçekleştirdiği korkunç katliamlara şahit oldular. Gence'de Kafkas İslam Ordusu çatısı altında gönüllüler örgütlenmeye başladı.

Olayın diplomatik boyutu da ihmal edilmedi: Osmanlı Devleti'nin isteği üzerine 11 Mayıs 1918'de, 4 Haziran'a kadar sürecek olan Batum Konferansı açıldı. Bolşevikler bu konferansa katılmak istedi. Bu istek, Türkiye ve Maverayı Kafkas Cumhuriyeti tarafından kabul edilmedi. Buradaki başat güç Osmanlı Devleti idi. Farklı amaçları olan bu üç milletin uzun süre bir arada kalamayacağı hesap edilebilir bir durumdu. Maverayı Kafkasya Cumhuriyeti Hükümeti'nde Azerbaycan'a sadece Sağlık Bakanlığı verilmişti. Konferans sürecinde bu milletlerin ayrı devletlerini kurması İstanbul tarafından desteklendi. Bu destek, Kafkas Heyeti'ne bildirildi. Bunun üzerine Maverayı Kafkas Cumhuriyeti Seymi 26 Mayıs 1918'de Cumhuriyetin sona erdiği kararını kabul etti. Aynı gün Gürcistan ve Ermenistan, bağımsızlıklarını ilan ettiler. 28 Mayıs'ta da Azerbaycan bağımsızlığını ilan etti.

4 Haziran 1918 Batum'da, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ile yapılan Dostluk Antlaşması'nın 4. maddesinde, "Azerbaycan Cumhuriyet Hükümeti tarafından istekte bulunulduğunda Osmanlı Hükümeti, içeride düzenin tekrar kurulması ve güvenliğinin

* Prof.Dr., Uludağ Üniversitesi, syuceer@uludag.edu.tr

sağlanması için lede'l-icab silah kuvvetiyle yardımda bulunacaktır." hükmü yer aldı. Azerbaycan kendisini destekleyecek tek güç olarak Osmanlı Devleti'ni görüyordu. Söz konusu madde ile Azerbaycan Hükümeti, Osmanlı Devleti'nden askeri yardım isteğinde bulunabilecekti. Enver Paşa'nın Kafkasya politikası, bölgede iddiaları olan büyük devletleri rahatsız etti. Şaşırtıcı olan ise en büyük tepkinin müttefiki Almanya'dan gelmesi oldu. Bölge politikalarını şekillendiren en önemli unsurların başında Bakû petrolleri bulunuyordu. Almanya, Gürcistan'ın koruyuculuğunu üstlenerek bu devleti, Osmanlıya karşı desteklemeye başladı. Öyle ki, Tiflis yolunda Kutayis'te, bağlaşıklık Alman ve Osmanlı kuvvetleri arasında çatışma yaşandı. Osmanlı kuvvetleri, Gürcü ve Alman kuvvetlerini geri püskürttü. Sovyetler de Almanlarla anlaşıp Türkleri durdurmak istedi. İngilizler de bu sürecin içinde yer alıyordu. Almanya, Bakû'nun Türk kuvvetlerinin eline geçmesine karşıydı ve Enver Paşa'ya baskı yapıyordu. Bu süreçte, Paşa'nın açık emirleri harekâtın durdurulması yönünde olurken; gizli emirleriyle harekâta devam edilmesini sağladı.

1918 yılının Haziran ayı ortalarında, Azerbaycan Milli Meclis Başkanı ve Müsavat Partisinin kurucusu Resulzade Mehmet Emin Bey Başkanlığında bir heyet, Bakû'nun kurtarılması için askeri yardım isteğinde bulundu. Kısa süre sonra da Enver Paşa Bakû Harekâtını başlattı. Kafkas İslam Ordusu'na Nuri Paşa başkanlık ediyordu. Özel olarak 5. Kafkas Fırkası Mürsel Paşa'nın kumandanlığına geçti ve ordu güçlendirildi. Kafkas İslam Ordusu'nun örgütlenmesini takiben Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kontrolünde olmayan çeşitli şehirlerinin, özellikle Bakû'nun kurtarılması için harekâta başlandı. Ağustos ayı itibarıyla Bakû yakınlarında muharebeler başladı. Bu Rusya'yı telaşlandırdı. Bolşevikler, Türk ilerleyişini durdurmak için Almanya'ya başvurular. Berlin Hükümeti'nin petrol karşılığında Türkleri durduracağı önerisi Lenin tarafından kabul edildi. Ama uygulamaya konulamadı. Enver Paşa'nın emri ile Nuri Paşa ve Halil Paşa'nın komutasındaki kuvvetler, 14 Eylül'de Bakû'ya taarruza geçti. 15 Eylül 1918'de Bakû, işgalden kurtarılmış oldu. Dağıstanlıların da Osmanlı Devleti'nden yardım istemesi üzerine, askeri harekât bu alanda sürdü. 13 Ekim'de Şimali Kafkas Cumhuriyeti'nin kurulduğu ilan edildi. Enver Paşa'nın uygulamaya koyduğu politikalar sonucunda, Azerbaycan ve Dağıstan'da, bağımsız iki cumhuriyet kurulmuş oldu.

Bu araştırmada, Enver Paşa'nın Kafkasya politikası, Osmanlı Devleti'nin Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin kuruluşuna verdiği destek, Bu süreçte büyük devletlerin Türklere karşı işbirliği yapma politikaları ve Bakû'nun kurtarılmasının Türk-Rus ilişkilerine yansımaları sorularına cevap aranacaktır.

Anahtar Kelimeler: Enver Paşa, Kafkasya, Osmanlı Devleti, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, Kafkas İslam Ordusu

Seçilmiş Kaynakça

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd (ATASE) Başkanlığı Arşivi

Genelkurmay, ATASE Arşivi, Kls. 3819, Dos. 6, Fih, 5.

Genelkurmay, ATASE Arşivi, Kls. 3819, Dos. 6, Fih, 11.

Genelkurmay, ATASE Arşivi, Kls. 136, Dos. 385, Fih. 16, 26, 26-1.

Genelkurmay, ATASE Arşivi, Kls. 3821, Dos. 15, Fih, 34.

Genelkurmay, ATASE Arşivi, Kls. 3828, Dos. 43, Fih, 1-1.

Genelkurmay, ATASE Arşivi, Kls. 366, Dos. 23-11, Fih, 59.

Kitaplar

Aydemir, Şevket Süreyya, *Enver Paşa 1914-1922*, c. III, Remzi Kitapevi, İstanbul 1978.

- Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Kafkas Cephesi, 3 ncü Ordu Harekâtı, C. II, Gnkur Basımevi, Ankara 1993.
- Azerbaycan Cumhuriyeti 1918-1920, Osmanlı Arşiv Belgeleri, Kollektif eser, Teas Press Yayınları. 2018.
- Butbay, M., *Kafkas Hatıraları*, Yayına Hazırlayan: Ahmet Cevdet Canbulat, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1990.
- Kurat, Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.
- Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri, II, (1575-1918) Ankara 1993.
- Öke, M. Kemal, *Ermeni Sorunu, 1914-1923*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.
- Resulzade M. Emin, Azerbaycan Cumhuriyeti, Şehzadebaşı Evkaf-ı İslamiye Matbaası, 1923.
- Rüştü, *Büyük Harpte Bakû Yollarında 5. Kafkas Piyade Fırkası*, 93 Sayılı Askeri Mecmuanın Tarih Kısmı, 1 Haziran 1934, Sayı: 34, Askeri Matbaa İstanbul.
- Süleyman İzzet, *Büyük Harpte (1334-1918) 15. Piyade Tümeninin Azerbaycan ve Şimali Kafkasya'daki Harekât ve Muharebeleri*, 163 Sayılı Askeri Mecmuanın Tarih Kısmı, Sayı: 44, 1 Aralık 1936, Askeri Matbaa İstanbul.
- Swietochowski, Tadeusz, *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı 1905-1920*, Çev. Nuray Mert, Bağlam Yayınları, Ankara 1988.
- Yalçın, Hüseyin Cahit, *Tarihi Mektuplar*, Tanin, 16 Ekim 1944-1945.
- Yüceer, Nasır, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'nun Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1996.
- Zeyneloğlu Cihangir, Azerbaycan Tarihi, Şems Matbaası, İstanbul 1924.

MÜTTEFİK ALMANYA'NIN KAFKAS İSLAM ORDUSU OPERASYONLARINI ENGELLEME ÇABALARI

Mustafa ÇOLAK*

Özet

Birinci Dünya Savaşı başladığında iki müttefik olan Osmanlı Devleti ve Almanya Kafkas Müslümanlarını Rusya'ya karşı ayaklandırıp bağımsızlıklarını destekleme konusunda hemfikir idiler. Bu nedenle halife ve sultan Mehmet Reşad'ın bütün Müslümanlara "cihad" çağrısını, Almanya ısrarla istemişti. Fakat Brest-Litovsk'ta Bolşeviklere istediği gibi bir antlaşma imzalatıran ve cihat ilanı ile beklentilerine cevap bulamayan Almanya, Transkafkasya'da, Osmanlı Devleti'ne ihtiyaç duymadan kendi çıkarlarını koruyabileceğini düşünmeye başladı. Dolayısıyla Osmanlı Devleti ile Almanya Brest-Litovsk Antlaşmasından Tarnkafkasya konusunda derin bir ihtilafa düşmüşlerdi. Bu ihtilafı iki ana başlık altında ele almak mümkündür. Birincisi Kafkas Müslümanlarının Bağımsızlı meselesi, ikincisi ise Transkafkasya'daki petrol ve diğer yer altı madenlerinin kullanımı ile demiryollarına sahip olma mücadelesi idi.

Her iki devlette, Osmanlı ve Almanya, Transkafkasya'da çıkarlarını korumak için önce diplomasiye, ondan sonuç alamayınca güce başvurmuşlardır. Almanya Ukrayna üzerinden Kafkaslara askeri birlikler sevk ederken, Osmanlı Devleti de Şark Orduları Grubu'nun yanı sıra yeni bir ordu, Kafkas İslam Ordusu'nu kurmaya başlamıştır. Almanya, Osmanlı Devleti'nin kurmaya başladığı bu yeni orduyu başından beri engellemeye çalışmış ve bunun Osmanlı-Alman ittifakının sonu olacağını Harbiye Nazırı Enver Paşa'ya bildirmiştir. Enver Paşa ise Kafkas Müslümanlarının bağımsızlıklarını elde edebilmek için ortaya çıkmış olan bu tarihi fırsatı kaçırmak istememiş ve Almanya'ya karşı bütün gücü ile direnmiştir.

Bu çalışmanın amacı, yukarıda belirttiğimiz çerçevede Kafkas İslam Ordusu konusunda başta İstanbul'daki Alman Büyükelçisi Bernstorff'un raporları olmak üzere, Alman Dışişleri Bakanlığı ile Osmanlı hükümeti arasındaki diplomatik yazışmaları ve Osmanlı Harbiye Nezareti ile Alman Orduları Yüksek Komutanlığı arasındaki yazışmaları analitik bir yaklaşımla değerlendirmektir.

Çalışmanın ana kaynağını ise Alman Dışişleri Bakanlığı Arşivi (Politisches Archiv des Auswärtiges Amt – PA-AA) PAA-AA, R 11041-48 ve Federal Arşiv (Bundesarchiv) R43, Nr. 2458/9 numaralı defterde kayıtlı belgeler oluşturacaktır. Ayrıca İngilizce, Almanca ve Türkçe yayınlanmış olan arşiv malzemeleri ve telif eserlerde değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Transkafkasya, Kafkas İslam Ordusu, Enver Paşa, Bernstorff, Ludendorff

* Prof.Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi, mugudo70@hotmail.com

AZERBAJYCAN HALK CUMHURİYETİ'NİN KURULUŞU VE DÖNEMİN SOSYOPOLİTİK YAPISININ “ALİ VE NİNO” FİLMİNDE SUNUMU

Lokman ZOR*

Özet

Türk devletçilik tarihi açısından özel bir yere sahip olan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, kısa ömrüne rağmen Türk ve Müslüman halklar tarafından kurulan, cumhuriyet yönetiminin uygulandığı ilk laik ve demokratik devlet olması yönüyle son derece büyük bir öneme sahiptir. Gerek dönemin devlet anlayışı bakımından gerekse Türk devletçilik tarihi açısından büyük farklılık ve önem taşıyan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti, ne yazık ki, birçok platformda hak ettiği ilginin karşılığını bulamamıştır. Bu durum, toplumsal anlamda etkili bir dile sahip olan sinema için de geçerlidir. Azerbaycan sinemacıları da dâhil olmak üzere, Türk Dünyası sinemacıları ne yazık ki, bu konuyu ele alan yeteri düzeyde film yapmamışlardır. Bu doğrultuda çekilen neredeyse ilk ve tek film, Kurban Said müstear adlı yazarın aynı adlı eserinden sinemaya uyarlanan “Ali ve Nino” isimli filmidir. Ali ve Nino, Haydar Aliyev Vakfı Başkan Yardımcısı Leyla Aliyev’in oluşturduğu özel fonun yardım ve desteğiyle 2016 yılında çekilmiştir. Filmi özel kılan unsurların başında hiç şüphesiz, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti’nin kuruluşuna ve Kafkas İslam Ordusu’na geniş bir şekilde değinmesi gelmektedir. Ancak bunun dışında; ilk baskısı 1937’de Viyana’da olmak üzere 66 ülkede ve 33 dilde yayınlanan, dünya çapında klasikleşmiş bir Azerbaycan romanından uyarlanması; aynı zamanda Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev’in kızı olan Haydar Aliyev Vakfı Başkan Yardımcısı Leyla Aliyev’in isteği ve desteği ile çekilmiş olması; dönemin sosyopolitik yapısını net bir şekilde ortaya koyması gibi başka unsurlar da filmi özel ve anlamlı kılmaktadır.

Bu bildiri; senaryosunu Portekizli senarist Christopher Hampton’un yazdığı, yönetmenliğini İngiliz rejisör Asif Kapadia’nın yaptığı “Ali ve Nino” isimli Azerbaycan filmi ele almaktadır. Betimsel bir araştırma olan ve genel tarama modeli ile hazırlanan çalışmada, elde edilen veriler, A. Teun van Dijk’in geliştirdiği ve medya ürünlerinin çözümlenmesine uygunluğuyla bilinen eleştirel söylem analizi yöntemi ile incelenmiştir. Filmin analiz birimini, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti’nin kuruluş süreci ve dönemin sosyopolitik yapısıyla bağlantılı söylemler ve bu söylemleri somutlayan unsurlar oluşturmaktadır. Filmin görüntü ve diyaloglarının yanı sıra karakterlerin tutum ve davranışları, mekân ve dekorların kullanımı, ses ve efektler gibi filmsel anlatım dilini ortaya çıkaran tüm faktörler, söz konusu söylem çerçevesinde analiz edilmiştir. Analiz sonucunda; Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti’nin kuruluş sürecinin diğer anlatım türlerinden (makale, öykü, roman vs.) farklı olarak sinema diliyle anlatımı, dönemin sosyopolitik yapısının yansıtılış biçimi ve tüm bunların ardındaki ideolojik yaklaşım ortaya çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ali ve Nino, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti, Azerbaycan Sineması, Kafkas İslam Ordusu, Sosyopolitik Söylem.

* Öğr.Gör.Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, lokman_zor@hotmail.com

KILMAN İLKİN'NİN (MUSAYEV) HATIRATINDA KAFKAS İSLAM ORDUSU

Cavit KASIMOV*

Özet

15 Eylül 1918'de Kafkas İslam Ordusu'nun Bakü'nü işgalden kurtarması hatıralarda silinmez izler bırakmıştır. Kafkas İslam Ordusu'nun bu şanlı zaferine şahit olan veya büyüklerinden duyan şahıslar tarafından çeşitli hatıratlar yazılmıştır. Bu hatıratlar içerisinde ünlü Azerbaycan yazarı Kılman İlkin(Musayev) tarafından yazılan hatırat çok önem arz etmektedir. Kılman İlkin Bakü şehri ile ilgili yayınladığı çeşitli kitaplarda Kafkas İslam Ordusu'ndan bahsetmiştir. Fakat **“Türk Ordusu Bakü'de”** isimli hatıratında 1918'de Bakü'de bolşevik-taşnak çeteleri tarafından yapılan katliamlardan ahalinin kurtarılmasında Nuru Paşa komutasındaki Kafkas İslam Ordusu'nun yapmış olduğu fedekarlığ anlatılmıştır. 13-16 Eylül 2018 tarihlerinde Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığınca Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Tarih Enstitüsü ev sahipliğinde Bakü'de **“I. Dünya Savaşı Döneminde Osmanlı Devleti-Azerbaycan İlişkileri ve Kafkas İslam Ordusu”** konulu Uluslararası Sempozyuma sunmak istediğimiz bildiride Kılman İlkin'in(Musayev) hatıratındaki bilgilere dayanarak Kafkas İslam Ordusu tarafından 1918'de Bakü şehrin kurtarılması süreci ve sonuçları ile ilgi bilgi vermeyi amaçlıyoruz.

Anahtar Kelimeler : Kılman İlkin(Musayev), Kafkas İslam Ordusu, Hatırat.

AVUSTRALYA BASININDA KAFKAS İSLAM ORDUSU VE AZERBAJYCAN

Sinan KIYANÇ*

Özet

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Kafkaslarda büyük acılar yaşanmıştır. Azerbaycan'ı Rusların desteğiyle Ermeni Devleti haline getirilmeye çalışılmıştı. Osmanlı Devleti, Azerbaycan'a destek olmak ve bölgedeki Müslüman toplulukların bu kargaşadan zarar görmemesi için Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın emriyle Şark Ordular Grubuna bağlı olarak Kafkas İslam Ordusu oluşturmuştur. Kafkas İslam Ordusu'nun üç tümenine Azeri ve Dağıstanlı gönüllüler (4. ve 5. Tümen) birliğinin katılımıyla 20.000 sayısına ulaşmıştır. Kafkas İslam Ordusu'nun harekâtı dünya ülkelerinde farklı tepkilere neden olmuştur. Bu nedenle Kafkas İslam Ordusu'nun ilerleyişi ve Azerbaycan'da yaşananlar dış dünya da nasıl tepkilere neden olduğunun araştırılması ihtiyacını ortaya çıkarmıştır.

Kafkas İslam Ordusunun harekâtı ve Azerbaycan'da yaşananların etkisini en iyi gözlemlenecek ülkelerden birisi de Avustralya'dır. Avustralya, İngiltere sömürgesi olarak Birinci Dünya Savaşına asker göndermesiyle ülkedeki ilgiyi Avrupa'da yaşanan savaşa çevirmiştir. Birinci Dünya Savaşı gelişmelerini 1830 yılından itibaren başlayan ve her geçen gün gücünü artıran Avustralya basını gündeminde geniş yer tutmuştur. Bu kapsamda çocuklarını kilometrelerce uzaktaki savaşa gönderen ailelerin ilgisinin artmasıyla savaşın gelişmeleri en önemli gündem olmuştur. Bu kapsam da Londra propaganda ofisinin etkisi

* Doç.Dr., Azerbaycan Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi),
cavidahmedoglu@gamil.com

* Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, sinankiyanc@gmail.com

güçlü bir şekilde hissedilse de böylesine güçlü basın, Amsterdam kaynaklı haberlerde sayfalarına taşımışlardır. Böylece okuyucularına tarafsız haber sağlamaya çalışan Avusturalya basını kimi zaman tarafsızlığı sağlamıştır. Bu nedenle gelişmeler hakkında önemli bir arşiv niteliği kazanmıştır. Avustralya basının da Kafkas İslam Ordusu'nun ilerleyişinin ve bu ilerleyişinde İngiltere ile Almanya'nın tutumuna dikkat çekmektedir. Azerbaycan'da o sürede yaşanan olayları yakından takip eden Avustralya basını batının oryantalist bakış açısından kaçınmaya çalışmıştır. Birinci Dünya Savaşının birçok mücadelesinde olduğu gibi olayları farklı perspektiflerden de değerlendirmeye çalışmıştır. Kafkas İslam Ordusu'nun harekâtı sırasında halkın tutum ve davranışlarına da dikkat çeken Avustralya basını o günleri kapsamlı bir şekilde okurlarına aktarmıştır.

Bu çalışma da Kafkas İslam Ordusu'nun Azerbaycan'a doğru ilerleyişi hakkında bölgeye kilometrelerde uzaklıkta bulunan Avustralya basınına etkisi incelenmektedir. Avustralya basınının Londra ve Amsterdam merkezli haberleri dönem hakkındaki yerli ve yabancı kaynak ve eserlerle karşılaştırılmaktadır. Böylece elde edilen bilgi ve bulgular belirtilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kafkas İslam Ordusu, Avustralya Basını, Azerbaycan, Enver Paşa, İngiltere.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİNDE GAZETE VE DERGİ İSİMLERİNDEN HAREKETLE AZERBAYCAN'IN BAĞIMSIZLIĞI YOLUNDA AZERBAYCAN BASINININ MİLLİ OLUŞUMA KATKILARI

İsmail ÖZÇELİK*

Özet

Onomastik denilen isim ilmi tarih araştırmaları için önem arz etmektedir. Yer ve şahıs adları gibi kurum ve kuruluş adları da hedef ve amacın anlaşılması bakımından önemlidir. Bir ülkenin tarihi gelişimi ve gösterdiği değişim, kurumlarının adlarıyla yakından ilgilidir. Çeşitli kuruluş isimlerinin etimolojisi ile adlarının verilmiş nedeni mutlaka bir amaca dönüktür. Belli bir amaca göre yapılan adlandırmalar, tesadüfen verilmemiştir. Bu bağlamda Azerbaycan'da 1875-1920 yılları arasında yayınlanan gazete ve dergi isimlerine bakıldığında isimlerinin bir amacı ve hedefi gösterdiği görülmektedir. Toplumsal ve siyasi mesajlar içeren bu isimler, seçilerek verilmiştir. İلمي, gelişmeyi, aydınlığı, ilerlemeyi, muasırlaşmayı, yeniliği, hürriyet ve geleceği çağrıştıran isimler özellikle dikkat çekicidir.

Bir ülkenin siyasi, iktisadi, içtimai, kültürel ve Medeni tarihini anlamının bir yolu da süreli yayınlarının bilinmesinden geçer. Bu bağlamda Azerbaycan'ın ilk milli gazetesi 22 Temmuz 1875 de Hasan Bey Zerdabi tarafından çıkarılan "Ekinci" adlı ayda bir yayınlana gazetedir. "Ekinci" den sonra "Ziya", "Ziya-i Kafkasya" isimli gazeteler çıkarılmıştır. Söz konusu gazeteler, Azerbaycan matbuatında ilk çıkanlardır. İlerleyen yıllarda bunların sayısı artmıştır. Dikkat edilecek olursa bu gazetelerin isimleri geleceğe matuf bir amaç içermektedir. İsimler, ideal ve aydınlık geleceği simgelemektedir. Yine "Taze Hayat", "Tekâmül", "İttifak", "Terakki", "Seda", "Basiret", "Açıksöz", "Müsavat", "Sedayı Vatan" ve "İstiklal" gibi isimler de dikkat çekicidir.

* Prof.Dr., Kırıkkale Üniversitesi- iozcelik6@gmail.com

Gazetelerin yanında Azerbaycan'da anılan yıllara ait bir hayli dergi de yayınlanmıştır. Bu dergilerin isimleri de dikkat çekicidir. Bu isimlerin başında “Bayrak-ı Adalet”, “Kurtuluş”, “Dirlik”, “Medeniyet”, “Hakikat” “Zenbur”, “Molla Nasreddin” ve “Yeni Fuyuzat” gibi başlıca isimler gelmektedir.

Bu araştırmada Azerbaycan da yayınlanan bütün gazete ve dergilerin isimleri tasnif edilerek, haklarında kısa bilgi verilecek ve isimlerinin anlamlarından hareketle ilmi değerlendirmeler yapılacaktır. Hakkı Tarık Us Koleksiyonu, Milli Kütüphane Sureli Yayınları ve Türk Tarih Kurumu verileri ile tetkik eserlerin taranması sonucu elde edilecek bilgiler tebliğimizdeki değerlendirmeye esas olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan Matbuatı, Fuyuzat, Molla Nasreddin, Müsavat, Sedayı Vatan.

EFENDİZADE MEHMED ŞERİF’İN ANLATTIKLARI İŞİĞİNDE AZERBAYCAN

Ünal TAŞKIN*

Özet

Efendizade Mehmed Şerif, Azerbaycan'da Musavat hükümeti ve Bolşevik idarelerini gören ve bilfiil bu idareler içinde yaşayan bir kişidir. Bu idareler döneminde yaşadıklarını ve tanık olduklarını, Anadolu'ya geçtikten sonra muhtelif yerlerde konferanslarda halka anlatmıştır. Muhtelif yerlerde verdiği konferansları daha sonra toparlayarak bir kitap haline getiren Efendizade Mehmed Şerif, eleştirilerini ve kabullerini kaydetmeyi de ihmal etmemiştir.

Efendizade Mehmed Şerif, bu eseri vücuda getirirken yazdıklarından dolayı kendisine gücenilmemesini, yazdıklarına itiraz edeceklerin delillerle karşısına çıkmalarını talep etmektedir. Zira bu şekilde yapılan itirazların Azerbaycan'ın tarihinin yavaş yavaş yazılacağı anlamına geleceğini belirtmektedir. Ayrıca anlattıklarının bundan sonra milleti idare edecek olanlar tarafından ders alınacak şeyler olduğunu da eklemektedir.

Efendizade Mehmed Şerif, eserine Kafkasya ve Akvamı adlı bölümle başlamış ve genel olarak Kafkasya ve Kafkas halkları hakkında bilgiler vermiştir. Bu bölümden sonra Bolşeviklik meselesine değinen Mehmed Şerif, Bolşevikliğin ne olduğunu ve Bolşevikliğin nasıl anlaşılması gerektiğini anlatmaya çalışmıştır. Azerbaycan hükümeti ve hükümetin nasıl teşekkül ettiği hakkında açıklamaların bulunduğu üçüncü bölümden sonra Azerbaycan'daki fırkalara değinen Mehmed Şerif, o zamandaki Azerbaycan'ın durumunu siyaseten resmetmiştir. Bütün bunlara değinirken Azerbaycan meclisinin durumundan ve işleyişinden bahsetmeyi de ihmal etmemiştir. Mehmed Şerif, meclis hakkında bilgi verirken, bu meclisin Azerbaycan halkını temsil eden meşru bir meclis olmadığını da belirtmiştir. Bu durumu da Bolşevik ihtilalinden sonraki siyasi hengâmeye bağlamıştır.

Eserinin sonraki bölümünde Müsavat hükümetinden bahsetmiş ve Müsavat hükümetinin memleket idaresindeki kusurları olduğunu aktarmıştır. Yine Müsavat hükümetinin kusuru olarak gördüğü şeyleri açıklamaktan da geri durmamıştır. Efendizade Mehmed Şerif, eserinin son iki bölümünü Azerbaycan'daki Türkler ile Azerbaycan'ın

* Doç.Dr., Adıyaman Üniversitesi, unaltaskin@hotmail.com

geleceği meselelerine ayırmıştır. Azerbaycan'ın geleceği başlığı altında değerlendirmelerini sunan Efendizade Mehmed Şerif, muhtelif çıkarımlarda bulunmuştur.

Efendizade Mehmed Şerif'in Azerbaycan'da yaşadıklarını, Anadolu'ya geçtikten sonra konferanslarda dile getirmiş ve sonrasında bunları bir araya getirerek kitaplaştırmıştır. Bu çalışmada Mehmed Şerif'in bahsedilen eseri üzerinden dönemin Azerbaycan'ı hakkında bilgiler verilmeye gayret edilecektir.

Anahtar Kelimeler : Efendizade Mehmed Şerif, Azerbaycan, Azerbaycan hükümetleri

İNGİLİZ BELGELERİNDE AZERBAJYCAN (1917-1921)

Orhan TURAN*

Özet

I.Dünya Savaşı (1914-1918) arasında Osmanlı ve Rus orduları arasında çarpışmaların başlamasıyla Kafkasya Cephesi oluşmuştur. Dünya tarihinde yeni bir safhanın başlangıcını oluşturan Bolşevik İhtilâli aynı zamanda büyük bir coğrafyanın şekillenmesindeki rolüyle de tarihteki yerini almıştır. Türk dünyası tarihi açısından da çok önemli olan ihtilâl I.Dünya Savaşı'nın sürdüğü dönemde ortaya çıkmıştır. Bolşevik Devrimi sonrasında iktidarı ele geçiren Lenin Hükümeti, 3 Mart 1918'de İttifak Devletleri ile Brest-Litovsk Antlaşmasını imzalayarak savaşı sona erdirdi. Dolayısıyla Kafkasya'daki milletler de Lenin'in yayımladığı bildiriye dayanarak bağımsızlık faaliyetlerine girişti. Bu bağlamda Azerbaycan coğrafyadaki diğer milletler olan Gürcistan ve Ermenistan ile birlikte bağımsızlığını ilan etti. I.Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru 28 Mayıs 1918'de Türk-Müslüman dünyasında kurulan ilk bağımsız cumhuriyet olarak Azerbaycan Halk Cumhuriyeti kuruldu. Ancak başkent Bakü, Taşnak-Bolşevik işgali altındaydı. Azerbaycan bağımsızlığını kazanmasına rağmen 1918 yazında Bakü; Osmanlı Devleti, Almanya, İngiltere ve Bolşevik Rusya arasındaki siyasi, askeri tartışmaların odak noktası haline geldi. Bir yandan da Kafkasya Cephesi'nde önemli askeri operasyonlarla Bakü petrolü için mücadele edilmektedir. Dolayısıyla Bakü'nün ele geçirilmesi için bir yarış söz konusuydu. Bu bağlamda askeri ve stratejik konuma sahip Azerbaycan dünyanın güçlü devletlerinin rekabet hedefine dönüştü. Bu noktada Nuri Paşa'nın komutanlığını yaptığı Kafkasya İslam Ordusu 15 Eylül 1918'de Bakü'yü ele geçirdi. Şehir kurtarılarak Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin başkenti yapıldı. Ancak 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'nin şartları gereği Osmanlı Ordusu buradan çekilmek zorunda kaldı. Bundan sonra İngiltere başta Bakü olmak üzere Kafkasya'daki önemli noktaları işgal etti. İngiltere bu işgallerle Bolşevik Rusya ve Osmanlı Devleti'nin bağlantısını kesecek şekilde Kafkas Seddi'ni kurdu. Hegemon Güç İngiltere 1918-1920 arasında Kafkasya'da askeri ve siyasi açıdan etkili olmaya başlamıştır. Bölge ile ilgili askeri, siyasi, iktisadi rapor ve değerlendirmeler Londra'ya gönderilmeye başlanmıştır. Adı geçen dönem içerisinde İngiliz arşiv belge ve raporları ağırlıklı olmak üzere ve ek olarak diğer arşiv kaynakları doğrultusunda planlanan bu tebliğin amacı Kafkasya coğrafyası, Osmanlı Devleti'nin bölgeye olan ilgisi, Azerbaycan'ın milli mücadelesi, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kurulması, Osmanlı-Azerbaycan ilişkileri, İngiltere'nin Bakü'yü işgali ve faaliyetleri, Bolşevik Rusya'nın Kafkasya'yı etkisi altına alması ve işgali ile Türk-Rus Antlaşmasının sonuçları, arşiv belgelerine dayanılarak irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler : Azerbaycan, Kafkasya, Bolşevik Rusya, İngiltere, Osmanlı Devleti, Kafkas İslam Ordusu

* Dr.Öğr.Üyesi, Batman Üniversitesi, orhanturann@gmail.com

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASINDA İNGİLİZ BELGELERİNDE AZERBAJYAN (1918-1923)

Cengiz KARTIN*

Özet

Birinci Dünya Savaşı genelde bütün dünya, özelde Ortadoğu coğrafyası için tam anlamı ile bir yıkım olmuştur. Bu mücadele sonrasında her ne kadar galip taraf olan İngiltere'nin başını çektiği İtilaf devletleri pastadan istedikleri gibi pay almak yarışına girmiş olsalar da yola beraber çıktıkları Rusya 1917 itibariyle Bolşevik ihtilalinin patlak vermesi ile saf dışı kalmış durumdaydı.

Günün koşullarında Rusya'nın saf dışı kalması ile birlikte Türkistan coğrafyasına açılan bir kapı hüviyetinde olan Kafkaslarda pek çok gelişme yaşanmıştır. Yaşanan bu sürecin İngilizler tarafından oldukça dikkatli bir şekilde takip edildiği anlaşılmaktadır. İngilizler bildirin konusu olan Azerbaycan coğrafyasına pek çok kişi göndermek suretiyle yerinden bilgiler edinmek yolunu tutmuştur. Temin edilen bu bilgiler ilk kayıtları 1099 tarihine kadar giden The National Archives'da (İngiliz Ulusal Arşivi'nde) muhafaza altına alınmıştır.

Dünyanın en zengin ve kapsamlı arşivlerinden birine ev sahipliği yapan İngiltere'nin bildiriye konu kayıtlarında Azerbaycan ile ilgili oldukça kapsamlı bilgilerin olduğu anlaşılmaktadır. Sadece Azerbaycan'la ilgili binlerce klasör işin mahiyetini anlamak açısından önemli bir veridir. Bu kayıtlar arasında Kafkaslar ve Azerbaycan ile ilgili haftalık raporların tutulduğu, İngiltere'nin ilk Irak Yüksek Komiseri Percy Cox tarafından Şubat 1919 itibariyle Azerbaycan'ın durumu hakkında ayrıntılı bilgiler verdiği, Türklerin bölgede etkinliğinin yakînen takip edildiği, McDonell tarafından Paris görüşmelerinin yürütüldüğü esnada Azerbaycan'ı dikkatli bir şekilde tahlil ettiği, Bakü ve çevresinde Ermeni faaliyetlerine ve nüfus verilerine yer verildiği görülmektedir.

Belgeler içerisinde akademik dünyada pek yer bulmamış olan bir konu da Batum'un boşaltılması esnasında bölgede ve Azerbaycan'da İngiliz prestijinin nasıl bir şekil aldığı ve bunun ileriki döneme muhtemel etkileridir. Bu arada Albay Haskell'in Azerbaycan'da konuşlu kuvvetleri, İngiltere'nin Bakü temsilcisi Albay Stokes'ın çalışmaları, Azerbaycan petroleri ve bölgedeki demiryolu ağları da belgelerde geçen kayıtlardandır.

Bildiri yukarıda bahsedilmiş olan konulara İngiliz belgelerinden bir bakış açısı sergilemeyi hedef alacak olup; birinci elden kaynaklar olarak, İngiliz Ulusal Arşivinde kayıtlı toplam 38 klasör içerisinde yaklaşık 3.000 sayfalık Hava Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, Harita Dairesi ve Savaş Bakanlığı arşivlerini taramak suretiyle dönemin özelliklerini açıklamak iddiasında olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, İngiliz Ulusal Arşivi, Albay Haskell, Albay Stokes, Percy Cox, İngiliz prestiji.

Bibliyografya

A.Arşiv Belgeleri

A-1.İngiliz Arşiv Belgeleri

Hava Bakanlığı

AIR 1 / 426 / 15 / 260 / 1

AIR 1/ 426 / 15/ 260 / 3

* Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, ckartin@erciyes.edu.tr veya cengizkartin@gmail.com

AIR 1/473/15/312/176

AIR 20/626

AIR 20/754

AIR 23/351

Dışışleri Bakanlığı

FO 141/806

FO 371/3413

FO 371/3657

FO 371/3658

FO 371/3659

FO 371/4161

FO 371/4931

FO 371/5165

FO 371/5166

FO 371/5167

FO 371/5170

FO 371/5171

FO 371/5172

FO 371/6365

FO 371/6400

FO 371/6497

FO 371/7805

FO 395/333

FO 608/78

FO 608/97

FO 608/100

FO 608/273

FO 608/275

FO 925/41255

Harita Dairesi

MPK 1/310

Savaş Bakanlığı

WO 32/5213

WO 32/5214

WO 32/5215

WO 32/5228

WO 106/55

WO 106/64

TÜRK TARİH DERS KİTAPLARINDA AZERBAYCAN VE AZERBAYCAN TÜRKLERİ'NİN TEMSİLİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Nuri KÖSTÜKLÜ*

Özet

Okul tarih ders kitapları, ülkelerin birbirini tanıma ve diğer ülke ve halkları hakkında imajın oluşmasında en etkili araçlardan biridir. Özellikle, kişiliğin gelişme süreci olarak kabul edilen ortaokul ve lise yaş gurubundaki bireylerde, uluslararası ilişkiler ve “öteki” kavramının oluşmasında ve dünyaya bakışında tarih ders kitaplarının yönlendirici faktörlerin başında geldiği kabul edilmektedir. Dolayısıyla, tarih ders kitapları, milli kimliğin oluşmasında etkili olduğu kadar, dünyayı anlamada da fevkalade önemli ve etkili materyaller arasında yer almaktadır.

Bilindiği üzere, her iki devlet üst düzey yetkililerin fırsat buldukça “bir millet iki devlet” ifadesiyle dile getirdikleri Azerbaycan-Türkiye ilişkileri derin bir geçmişe sahiptir. Günümüz Azerbaycan coğrafyasındaki Türk kültür varlığını M.Ö. 7-6 yüzyıllara bölgedeki Saka Türkleri'ne kadar uzatmak mümkün olmakla birlikte, sonraki yüzyıllarda Hunlar, Göktürkler, Hazarlar zamanında bölgedeki Türk varlığı artarak devam etmiş idi. Ancak, Azerbaycan coğrafyasında, İslamiyetin birleştirici harç görevini gördüğü, “Türklüğün” temel unsuru teşkil ettiği millî kimliğin teşekkülünün, Selçuklu hakimiyeti ile başladığını söyleyebiliriz. Selçuklu devrinden sonra, Moğol hakimiyet dönemi ve müteakiben Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Safevilerin hakimiyet dönemleri, Azerbaycan coğrafyasında Türk kimliğinin inşa döneminin tamamlandığı süreçtir. Yavuz Sultan Selim ile birlikte Osmanlı Türkleri'nin Azerbaycan Türkleri ile teması başlamış, Kanuni Sultan Süleyman'ın İran seferi ile Azerbaycan ile ilişkiler yoğunluk kazanmıştı. Ne yazık ki, 16.- 17. asırlarda Safevi-Osmanlı çatışmaları, ve 18.yy.ortalarında kurulmaya başlayan Kuzey Azerbaycan'daki Türk hanlıklarının yarım asır kadar süren birbiriyle rekabetleri bölgeye Rus nüfuzunun girişine maalesef zemin hazırladı. Netice itibarıyla, 19.yy. ilk çeyreğinde Hanlıklar, Rus hakimiyetine girdiler. 1905, 1917 Rus ihtilali dönemleri, Azerbaycan Türkleri'nin milli kimliklerinin temsili açısından bazı ümitleri beraberinde getirdi. 28 Mayıs 1918'de M. Emin Resulzade'nin öncülüğünde Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti kuruldu. Osmanlı Devleti bu süreçte Azerbaycan Türkleri'nin hep yanında yer aldı. Nuri Paşa komutasındaki İslam Ordusu, Azerbaycanlı kardeşlerinin yardımına koştu ve Bakü'yü kurtardı. Ancak, Mondros Mütarekesi'nin ilgili maddeleri çerçevesinde Türk kuvvetlerinin çekilmesini müteakip, gelişen şartlar içerisinde Rus Kızıl ordusu Azerbaycan'a girerek 28 Nisan 1920'de Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'ne son verdi ve yerine Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kuruldu. Türk İstiklal Savaşı'nın devam ettiği bu süreçte Türkiye, Sovyet Rusya ile ilişkisini bozmadan imkanlar ölçüsünde Azerbaycan'ın yanında yer aldı ve Azerbaycanlı mültecilere elinden gelen yardımı yaptı. Uzun bir süre SSCB idaresinde kalan Azerbaycan 18 Ekim 1991'de bağımsızlığını ilan edince, onu ilk tanıyan devlet Türkiye Cumhuriyeti oldu.

* Prof.Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, nkostuklu@konya.edu.tr

Günümüze kadar olan ilişkiler “tek millet iki devlet” anlayışı içerisinde devam edegelmektedir.

Bu araştırmada, halen Türkiye’de okutulmakta olan Lise tarih ders kitaplarında Azerbaycan ve Azerbaycan Türkleri’nin nasıl temsil edildiği hususu, konuyla ilgili diğer kaynakları da dikkate alarak değişik açılardan analiz edilecek, “tek millet iki devlet” Türkiye ve Azerbaycan dostluk ve işbirliğinin gelişmesi yönünde ders kitaplarında içerik ve materyal bakımından yapılması gereken değişiklik ve ilaveler konusunda öneriler geliştirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Azerbaycan Türkleri, Türkiye, Türk tarih ders kitapları.

BAĞIMSIZ AZERBAYCAN CUMHURİYETİ-OSMANLI DEVLETİ EĞİTİM İLİŞKİLERİ

Bengül BOLAT*

Özet

Azerbaycan, birçok medeniyetin yönetimi altında kalmış, tarihinin büyük bir bölümünü bağımsızlık mücadeleleri, baskı, zulüm ve acı ile geçirmiş bir Türk devletidir. Özellikle 19. Yüzyıldan itibaren bu coğrafyada emperyalist devletlerin iştahını kabartan petrol yatakları, etnik ve dini faktörler Azerbaycan’ın geçmişinden beri yaptığı mücadelelerine yeni kapılar açmıştır. Rus Çarlığı XIX. Yüzyılın başlarından itibaren Doğu ve Batı Türklerine karşı büyük bir saldırı başlatmış ve 1830’dan itibaren Azerbaycan işgale uğramış bağımsızlığını kaybetmiştir. Ruslar yıllarca Azeri Türklerini esaret altında tutmuşlardır. Ancak bu durum bir süre sonra tepkilere sebep olmuştur. Değişen Dünya şartları doğrultusunda Azerbaycan’da bir aydın sınıf oluşmuş ve aydınlar Azerbaycan bağımsızlık yolunda ilk adımları atan öncüler olmuşlardır. Gaspıralı İsmail Bey’in başlattığı Cedit Mektepleri projesi içinde yer alan Türk aydınlar Türk Milliyetçiliğinin uyanmasında son derece etkili olmuştur. 1900’lü yılların başından itibaren Osmanlı, gerek Azeri ve diğer Türk Dünyası aydınlarının bu mücadeleleri sonucunda Türk Milliyetçiliği önemli bir ivme kazanmıştır. 1914 yılında patlak veren I.Dünya Savaşı Türk Dünyasının tarihinin en zor dönemlerinden biri olmuştur. Türk devletleri içinde en güçlü ve en büyüğü olan Osmanlı Devleti elinde kalan son toprağı olan Anadolu’dan atılma tehdidi içinde iken Kafkaslardaki Türkler de Rus- Ermeni zulmü altında idiler. Ancak Kafkaslar özellikle de Azerilerin bulunduğu Bakü ve çevresindeki zengin petrol yatakları Osmanlı Devleti’nin müttefiki olan Almanya da dahil tüm emperyalist devletlerin göz diktiği ve mücadele halinde buldukları alan olmuştur.

İşte bu kargaşalı ortamda 1917’de Türklere en fazla zarar veren Rus çarlığının Bolşevik Devrimi ile yıkılması Türk Dünyası için bir umut ışığı olmuştur. Bolşeviklerin iktidara gelmesi Rusya ve Osmanlı ilişkilerinin boyut değiştirip dostane bir çizgiye gelmesine, hem de bağımsızlık mücadelesi içinde olan Azerbaycan için bunu gerçekleştirebilme ihtimalini ortaya çıkarmıştır. Böylelikle İttihat Terakki’nin Kafkasya ve Türkistan’daki politikalarının hayata geçirilmesi için bir ortam kabul edilmiştir. Ancak 1918 yılına gelindiğinde Osmanlı Devleti bağlaşıkları ile birlikte savaştan yenik çıkmış İtilaf devletlerinin dayattığı ağır anlaşmalara mecbur bırakılmaya başladığı, İttihat Terakki’nin yönetimi

* Doç.Dr., Ahi Evran Üniversitesi, bbolat@ahievran.edu.tr

devrilmesine rağmen Azerbaycan çeşitli mücadeleler sonunda çok kısa sürmesine rağmen (28 Mayıs 1918- 27 Nisan 1920) bağımsızlığını ilan etmeyi ve başarmıştır.

Burada ilginç olan nokta Osmanlı Devleti, tüm bu şartlara rağmen Azerbaycan'ın bağımsızlık mücadelesi esnasında kendisinden yardım istemesi üzerine bu isteğini geri çevirmemiş başta askeri olmak üzere, eğitim ve ekonomik alanlarda da yardım elini uzatmıştır.

Bu dönemde Bakü'nün Rus ve Ermenilerin elinde olmasından dolayı Azerbaycan Hükümeti 17 Haziran 1918'de Gence'ye yerleşmiştir. Bakü ve Karabağ'ın Osmanlı birlikleri sayesinde alındığı konu ile ilgili yapılan çalışmalarda, bağımsız Azerbaycan Cumhuriyetine Osmanlı askeri yardımı ve harekâtı mevcuttur. Aynı biçimde ekonomik anlamda yardımlar da kaynak ve belgelerde yer almıştır. Bu çalışmada ise Azerbaycan eğitim sistemi ve çok kısa süren Bağımsızlık döneminde Osmanlı ile olan ilişkiler ele alınacaktır.

Azerbaycan çok acılı ve sancılı geçirdiği tarihe rağmen eğitim sistemi bakımından diğer Türk topluluklara nazaran daha gelişmiş bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. 11. Yüzyıldan itibaren Türk- İslam âleminin klasik okul ve medrese sistemi şeklinde bir gelişme içinde olmuş ancak dramatik siyasi sorunlarından dolayı bu sistemi tam bir devamlılık gösterememiştir. 1918 yılında kısa süreli bağımsızlık sürecinde Cumhuriyet esasları bağlı halkçı bir devlet olan Azerbaycan'da bağımsızlık süresince eğitim millileştirilmiş ve Türk Dili zorunlu dil olarak kabul edilmiştir. Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti ile kendini ilk tanıyan Osmanlı Devleti arasında geçmişten beri gelen kültürel bağların yanı sıra askeri, ekonomik, sosyal alanlarda olduğu gibi, eğitim alanında da bağlar kurulmuştur. Örneğin bu dönemde Azerbaycan'dan çok sayıda öğrenci İstanbul'a gelmiş, bu öğrenciler kendi aralarında birleşerek Azerbaycan Türk Talebe Cemiyeti'ni kurmuşlar ve bu Cemiyete Osmanlı Hükümeti'nin ruhsat verdiği belge mevcuttur.

Uzun zamandır bağımsızlık mücadelesi içinde olan Azerbaycan eğitim son derece önemli idi. Hem yeni okullar açmak, hem de yeni devletin ideolojisinde öğrenci yetiştirebilmek için kadrolara ihtiyaç duymuştur. Bu bağlamda yardım alabileceği yegâne devlet Osmanlı Devleti idi. Çeşitli hatıra ve kitaplarda Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Bakü Üniversitesi'nin kurulduğu, öğretmen okullarının açıldığı çeşitli branşlarda eğitim almak amacıyla öğrencilerin Avrupa'ya gönderildiği, Türkiye'den 50 kadar aydının çağrıldığı, okullarda Rus Tarihi dersi yerine milli tarih derslerinin konulduğu bilgileri mevcuttur. Bu bilgiler içerisinde özellikle Türkiye'den gelen 50 aydın dikkat çekicidir. Zira bu konuda Türkiye'deki mevcut eser ve belgelerde çok ayrıntılı bilgilere ulaşılamamıştır. Ancak yapılan bir çalışmada (Ali Şamil Hüseyinoğlu, KGB Arşivinde Türkiye'den Azerbaycan'a Davet Edilmiş Aydınlar Hakkında Belgeler) konu ile ilgili daha ayrıntılı bilgilere ulaşılmış bu bilgiler ışığında gönderilen kişilerin kimliklerine ulaşılmıştır. Kişilerin hayat hikayeleri üzerinden gidilerek ulaşılabildiği kadarıyla konu daha ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Giden aydınların bir kısmının öğretmenler olduğu, hatta Azerbaycan bağımsızlığını kaybettikten sonra da aydınların gitmeye devam ettikleri bilgisine ulaşılmıştır. Bu aydınların arasında Şevket Süreyya Aydemir, Ruşen Eşref, Muhittin Birgen gibi tanınmış isimlerin yanında, öğretmen Naciye Hanım, öğretmen Rafiye Hanım gibi kadınlarda yer almıştır. Bu kişilerin Azerbaycan eğitim ve kültür hayatında önemli katkıları olduğu görüşlerinin yanı sıra bu aydınlar ve öğretmenlerin hepsinin başarı gösteremedikleri, Azerbaycan ilmi hayatına katkıları olmadığı gibi görüşlerinin de mevcut olduğu görülmektedir.

Bolşeviklerin 1920'de Azerbaycan'ı işgal edip bağımsızlarına son vermesinden itibaren bu aydınlar dahil olmak üzere ağır baskılar başlamış bir kısmı kaçabilirken bir çoğu da öldürülmüşlerdir. Osmanlı Devleti'nin Azerbaycan'a gönderdiği aydınların tam listesi ve akıbetleri ile ilgili çok net bilgiler mevcut olmamakla birlikte TBMM'nin 1920'de

Azerbaycan Orta Elçisi olarak gönderdiği Memduh Şevket Esendal Bolşeviklerle kurduğu iyi ilişkiler sonrası hem Türkiye’den gönderilen hem de Azerbaycan’daki Rus ve KGB’de esir tutulan aydınların bir kısmının kurtarılmasında etkili olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti, eğitim, Osmanlı-Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Eğitim İlişkileri

Seçilmiş Bazı Kaynaklar

BOA.HR. SYS.2398-2, 9 Haziran1918.

BOA. HR.SYS.2373-4,4 Haziran 1918.

BOA. DH.HMŞ,4/1-4/96, 30 Teşrin-i evvel, 1335 (30 Ekim 1919).

BOA. DH.İ.UM, 5/2-1/18, 1 Nisan 1920.

BOA. HR.İM,235-101, Mart1923.

Elchin Zamanov, **Sovyetler Döneminde Azerbaycan’da Eğitim Hareketleri**, YL. Tezi, Necmettin Erbakan Üniv. Sosyal Bilimler Ens. Konya 2104.

Taha Akyol, Azerbaycan Sovyetler ve Ötesi, 2. Baskı, İstanbul, 1994.

Zarife Aliyeva, Pedogogika, President Kütüphanesi, Bakü, 2004.

Orhan Çeltikçi, Türkiye, “Azerbaycan Eğitim Sistemlerinin Karşılaştırılması Üzerine Bir İnceleme”, **Bilim ve Kültür- Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi** Sayı 2, 2013.

Muammer Ergün, “ Azerbaycan Eğitim Sistemi”, **Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi**, Sayı.4, 1997.

Söhrab Mustayev, 1918-1922 Arası Türk- Rus İlişkilerinde Azerbaycan’ın Rolü, YL. Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 2015.

Hüseyin Adıgüzel, **Milli Komünizm Öncüleri Nerimanov**, İstanbul, 2004.

Uygur Kocabaşoğlu, Metin Berge, **Bolşevik İhtilali ve Osmanlılar**, İstanbul, 2006.

Muhittin Birgen, **İttihat ve Terakki’de On Sene İttihat ve Terakki Neydi?** .Yay Haz: Zeki Arıkan, Kitap Yayınları, İstanbul 2009.

Özlem, Çolak, **Lenin Döneminde Türk-Rus İlişkileri (1917-1923)**, Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları, Isparta 2010.

Akdes Nimet, Kurat., **Türkiye ve Rusya XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2006.

Mehman, Ağayev, Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye-Azerbaycan ilişkileri, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008.

Elnur Hasan Mikail, **Atatürk Dönemi Türkiye-Azerbaycan İlişkileri (1919-1938)**, Derin Yayınları, İstanbul 2014.

Ali Sinan Bilgili, **Osmanlılarla Çağdaş Türk Devletlerinde Eğitim**, Türk Eğitim Tarihi, Ed. Sebahattin Arıbaş ve Mehmet Koçer, İstanbul, 2008.

Ravshan Ganiyev, **Siyasal Özellikleri ve Devlet Yapısı Açısından Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, (1919-1920)**, Y.L Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2004.

Kamil Veli Nerimanoğlu, “Azerbaycan’ın Devlet Dili Siyaseti”, **Türkler**, Yeni Türkiye Yay. C.19, 2002.244-251.

Mehmet Emin Resulzade, **Azerbaycan Cumhuriyeti: Keyfiyet-i Teşekkülü ve Şimdiki Vaziyeti**, İstanbul 1991.

Şevket Süreyya Aydemir, **Suyu Arayan Adam**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1997.

Ali Şamil Hüseyinoğlu, “KGB Arşivinde Türkiye’den Azerbaycan’a Davet Edilmiş Aydınlar Hakkında Belgeler,” **I. Milletlerarası Türkiye Azerbaycan Münasebetleri Sempozyumu**, Kastamonu, 12-14 Mayıs 2014, 17-26.

Anahtar Kelimeler : Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti, Eğitim, Osmanlı Devleti.

OSMANLI DEVLETİ İLE AZERBAJYAN CUMHURİYETİ ARASINDA KURULAN TİCARET HUKUKU VE AZERBAJYAN AHALİSİNİN TABİ’İYYETİ MESELESİ (1918-1920)

Ali Sinan BİLGİLİ*

Özet

Çarlık Rusyasında meydana gelen 1917 ihtilali sonrasında Kafkasya coğrafyasında Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan gibi bağımsız devletler kurulmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti günün şartları çerçevesinde yeni kurulan bu devletlerle muhtelif antlaşmalar yapmıştır. Nitekim 24 Şaban 1336 (4 Haziran 1918)’de Azerbaycan ve Gürcistan ile Bakü ile Batum arasında petrol sevkiyatı, petrol mecralarının mevcut vaziyetlerinin korunması, her ülkenin kendi sınırları içerisindeki kısmını koruması, petrolden alınacak vergiler v.s. hususlarda bir antlaşma yapmıştır. Keza aynı tarihte Maveray-ı Kafkasya şimendiferinin hareketli kısımlarının (lokomotif, vagon) taksimine dair bir antlaşma yapılmıştır.

Kafkas coğrafyasında bağımsızlığını ilan eden devletlerden biri de kardeş Azerbaycan Cumhuriyeti olmuştur (28 Mayıs 1918). Osmanlı Devleti, Azerbaycan Cumhuriyeti ile 7 Zi'lka‘de 1336 (14 Ağustos 1918) tarihinde oldukça kapsamlı bir antlaşma yapmıştır. Siyasî, hukukî, iktisadî, ticarî, askerî v.b. konularda yapılan bu antlaşma oldukça geniş kapsamlı bir çerçeve çizilmiştir. Bu antlaşmada Osmanlı Devleti ile Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan Cumhuriyetlerinin sınırları tespit edildikten sonra iktisadî ve siyasî konulara ilâveten askerî alanda da; Azerbaycan Cumhuriyeti Hükûmeti tarafından talep olunduğu takdirde, Osmanlı Devleti Hükûmeti’nin Azerbaycan’da düzen ve iç güvenliği sağlamak için gerekirse askerî yardımda bulunabileceği, Azerbaycan Cumhuriyeti Hükûmeti’nin Osmanlı Devleti’nin istemesi durumunda Bakü Limanı’ndaki tesisler ile Hazar Denizi’ndeki gemi vesaire nakliye araçlarını askerî maksatlarla kullanması için Osmanlı Devleti’nin emri altına vermesi, Osmanlı Devleti’nin Azerbaycan Cumhuriyeti dâhilindeki yollardan askerî nakliyat için istifade edebileceği hükümlerine yer verilmiştir.

Bu antlaşma çerçevesinde Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasında bir ticaret hukuku tesis edilmiştir. Kurulan bu hukuk kapsamında araştırmanın amacı; Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasında imzalanan 1918 tarihli Muhâdenet Mu’âhedenâmesi ve yine aynı yılda yapılan müstakil ticaret antlaşmaları mucibince iki devlet arasında tesis edilen ticaret hukukunu ve Azerbaycan Cumhuriyeti’nin bağımsızlığı döneminde (1918-1920) bu hukukun uygulanmasına yönelik işlemleri ve ticari ilişkilerle

* Prof.Dr., Atatürk Üniversitesi, sbilgili@atauni.edu.tr

bağlantılı olarak Osmanlı Devleti topraklarına gelen Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşlarının tabi'iyeti meselesinden kaynaklanan fiili durum karşısında Osmanlı Devleti'nin tutumunu ve uygulamalarını meydana çıkarmaktır.

Araştırmada Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cumhuriyet Arşivi v.s. arşivlerdeki konuya ilişkin belgeler transkript edilerek çalışma konusu kapsamında değerlendirilecektir. 1918 tarihli Osmanlı-Azerbaycan Muhâdenet Mu'âhedenâmesi'nin 7. ve 8. maddelerinde ve antlaşmanın "melfuf" kısımlarındaki kayıtlı olan ticaret hukukuyla ilgili hükümlerin maiyetinin açıklanmasından ve değerlendirilmesinden sonra, 4 Eylül 1918 tarihli Azerbaycan Hükümeti'nin iktisadi sıkıntısına yardımcı olmak için bu hükümetle ticari ilişkiler kurulmasına dair arşiv vesikasında olduğu gibi arşiv vesikaları vasıtasıyla uygulamaya dair örnekler sıralanacaktır. Konuya ilişkin bilimsel çalışmalar da araştırmada kaynak olarak kullanılacak ve bu kaynakların bilgisi de araştırmada kullanılacaktır. Diğer taraftan Osmanlı ülkesine gerek ticari sebeplerle, gerekse de diğer sebeplerle gelen Azerbaycan vatandaşlarına muamele şekli hakkındaki Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde tespit edilen 14 Ağustos 1334 (1918) tarihli belgeye istinaden Osmanlı-Azerbaycan ilişkilerinin durumu hakkında bilimsel ve sağlıklı bir değerlendirme yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Azerbaycan Cumhuriyeti, Ticaret Hukuku, Vatandaşlık.

KAFKASYA GÜÇ MÜCADELESİNDE İNGİLTERE'NİN ERMENİSTAN POLİTİKASI

Selçuk URAL*

Özet

Kafkasya sahip olduğu stratejik özelliklerden dolayı tarih boyunca siyasi ve askeri mücadelelere sahne olmuştur. 20. Yüzyıla girildiğinde ve dünya büyük bir savaşa adım adım giderken bölge Rusya'nın hâkimiyetinde bulunuyordu. Fakat Rusya dünya savaşı esnasında iç karışıklıklardan ötürü rejim değişikliğine gidince kısa süreli de olsa bölgeden çekilmek zorunda kaldı. Rusya'dan doğan boşluğu Türkler ve Almanlar doldurmaya çalıştı. Bu durum İngiltere'yi fazlasıyla rahatsız etti. Zira 1907'de büyük zorluklarla vücuda getirdiği statüko şimdi düşmanları tarafından bozulmak isteniyordu. Türklerin ve Almanların Kafkasya'ya hâkim olmaları durumunda İran ve Hindistan doğrudan tehdit altına girecekti.

Osmanlı Devleti'nin mütareke teklifiyle birlikte Kafkasya'daki gidişat tamamen İngiltere'nin lehine döndü. Yeni dönemde Kafkasya'nın zengin petrol ve kömür zenginlikleri İngiltere'nin tasarrufuna girmiş olacaktı. Bakü, Tiflis ve Batum ele geçirildiğinde Hazar dâhil olmak üzere bölgenin bütün ulaşım sistemi imparatorluğun hizmetine sokulmuş olacaktı.

Mütarekenin kendisine tanıdığı hakları sonuna kadar kullanma niyetinde olan İngiliz hükümeti Batum, Tiflis ve Bakü üzerinde askeri kontrol kurdu. Ardından selefi Rusya'nın yaptığı gibi bölgesel siyasi ve askeri düzenlemelere koyuldu. Bu noktada Ermeni kozuna ön plana çıkardı. Ermenilerin dünya savaşı esnasında itilaf devletlerinin yanında olmasından hareketle Kafkasya'da kurulmak istenen yeni düzende İngiltere'nin çıkarlarına hizmet edebilirlerdi. Ermeni tehciri, Büyük Ermenistan gibi siyasi ve askeri mülahazalar Ermenistan

* Prof.Dr., Kafkas Üniversitesi, sural25@hotmail.com

hükümetinin dış politikasında önemli yer tutuyordu. Dolayısıyla taraflar arasında birlikte hareket etme açısından bir sorun gözüküyordu.

İngiltere'nin Ermenistan'a yönelik politikasını ve uygulamalarını dört başlıkta değerlendirmek mümkündür. Bunlar; Ermenilerin yeniden iskanı ve siyasi suçluların serbest bırakılması, Osmanlı ordusunun Kafkasya ve Elviye-i Selase'yi tahliyesi, Ermenistan coğrafyasının Türklerden arındırılması, Osmanlı Ordusunun silahsızlandırılması ve Ermenistan ordusunun kuvvetlendirilmesi, şeklinde ifade edilebilir.

Bütün bu hususlar mütareke hükümlerinin zorlanması ve Türkler aleyhine tatbikiyle elde edilebilecekti. İngiltere süreç itibariyle kısmi başarılar elde etse de Ermenistan hükümeti başta olmak üzere Ermeni ordusu ve Taşnak çetelerinin büyük bir coğrafyada tutunmaları mümkün olamayacaktı.

Bildiride arşiv belgeleri, basın, hatıratlar, raporlar ve telif eserler incelenecektir.

Anahtar Kelimeler : İngiltere, Ermenistan, Osmanlı Devleti, Azerbaycan, Kafkasya, Mondros Mütarekesi.

KAFKASYA'YA TÜRK-ALMAN İLERLEMESİNE (13 ŞUBAT-7 EKİM 1918) İLİŞKİN İNGİLİZ GENEL KURMAYLIĞININ GİZLİ RAPORU

Figen ATABEY*

Özet

Rusya'da meydana gelen 1917 Bolşevik ihtilâli neticesi Çarlık Rusya savaştan çekilmiş ve bölge Türk-Alman nüfuzu altına girmişti. Kafkasya'nın Türk-Alman hâkimiyeti altına girmesi İngiltere'nin Orta Asya ve Hindistan politikası açısından ciddi bir tehdit oluşturmuştur. Zira Kafkas bölgesi stratejik ve ekonomik açıdan İngiltere için büyük önem arz etmekteydi. Aynı zamanda Almanya ile Osmanlı Devleti müttefik olmasına rağmen Almanya kendi siyasi ve ekonomik çıkarları doğrultusunda Kafkas İslam Ordusunun Bakü'yü kurtarma harekâtına destek vermemiştir. Çalışmada 21 Kasım 1920 tarihli İngiliz Genelkurmayı Harp Dairesi Başkanlığı tarafından hazırlanmış hâlihazırda Londra'da İngiliz Ulusal Arşivinde "WO (War Office) 106-6239" numaralı dosyada muhafaza edilen "The Turco-German Advance into the Caucasus (Kafkasya'da Türk-Alman İlerlemesi)" başlıklı rapor değerlendirilecektir. Bolşevik İhtilalinden sonra bölgede yaşanan siyasi ve askeri gelişmeleri içeren İngiliz Karadeniz Ordusu İstihbarat Dairesi belge ve kayıtlarına dayanılarak İngiliz Genelkurmay Başkanlığınca hazırlanan rapor 59 (elli dokuz) sayfa ve üç kısımdan ibarettir. Genel itibariyle raporun "Birinci Kısımı (sayfa 1-18)"; 13 Şubat 1918'den 31 Temmuz 1918'e kadar olan Kafkasya'da yaşanan gelişmeleri Türk, Alman ve İngiliz perspektifinden incelemektedir. Bu bölümde daha çok bölgede Türk-Alman çatışmasına yer verilmiştir. İkinci Kısım 1 Ağustos-15 Eylül 1918 (sayfa 19-46) tarihleri arasında İngilizlerin Bakü'yü yerleşmesinin ardından 15 Eylül 1918 tarihi itibariyle Kafkas İslam Ordusu'nun Bakü'yü işgali üzerine İngilizlerin aynı gece Bakü'yü boşaltmaları sürecini içermektedir. Bahse konu rapora göre 15 Eylül 1918 akşamı itibariyle on altı saat devam eden şiddetli çatışmaların ardından 1.200 kişilik İngiliz birliği, Bakü'yü boşaltarak Enzeli'ye çekilmişti. Raporun Üçüncü Kısımı (sayfa 46-59) ise 16 Eylül 1918 'ten 7 Ekim 1918 (sayfa 47-59) tarihine kadar olan süreci kapsamaktadır. Raporun bu kısmında Nuri Paşa komutasındaki Kafkas İslam Ordusu tarafından Bakü'nün kurtarılmasının ardından yaşanan gelişmeler yer almaktadır.

* Doç.Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, f.atabeg@hotmail.com

Bulgaristan'ın savaştan çekilmesi üzerine Osmanlı Devleti'nin 5 Ekim 1918 tarihinde mütareke talebinde bulunmasının ardından 7 Ekim 1918 tarihi itibarıyla Türk birliklerinin Kafkasya'dan çekilme sürecinin başlatıldığına dikkat çekilmektedir. Bahse konu raporda olaylar kronolojik bir şekilde ve madde madde olarak verilmiştir. Rapor genelinde toplamda 134 madde mevcuttur. Raporda aynı zamanda çok sayıda dipnot ve bölüm sonlarında açıklayıcı notlar bulunmaktadır. Bahse konu rapor sadece Londra'daki Savaş Bakanlığının ya da İngiliz Karadeniz Ordusunun değil, bölgede mevcut Osmanlı, Alman, Gürcü, Ermeni ve Rus istihbarat kaynaklarından alınan yazışmalara, telgraflara dair her türlü detay bilgiyi (tarafların harekât planları, stratejileri, askerî güçleri) de içermekte ve dipnotlarda haberlerin kaynağı verilmektedir. Örneğin bahse konu raporda 29 Ağustos 1918'te İngiliz Birlikleri Komutanı General Dunsterville'nin, Bakü'deki durumun çok kritik olduğu, Türklerin genel taarruz hazırlığında olduğunu ve ilave birlikler getirdiğinden, Generalin bu esnada Bakü'yü boşaltmayı bile düşündüğü, ancak İngiliz Hükümetinin Bakü'yü elde tutma politikasını sürdürmek adına bölgede kaldığı gibi dikkat çekici detaylara yer verilmiştir. Yine raporda Almanların müttefiki olan Türklerin Gürcistan demiryollarını kullanımını engellediği, 23 Eylül 1918 tarihinde imzalanan Osmanlı-Alman gizli protokolünü Talat Paşa'nın Bulgaristan'ın savaştan çekilmesinden dolayı zoraki imzaladığı gibi detayları bulmak mümkündür. Çalışma, Bolşevik İhtilali sonrası ile Mondros Mütarekesi arasındaki dönemde Kafkasya'da Türk, Alman ve İngilizler arasında yaşanan siyasi rekabet ve askeri çatışmalar ile bu devletlerin mevcut politikalarını bahse konu rapor doğrultusunda ele almayı amaçlamaktadır. Çalışmanın ana materyalini, İngiliz Ulusal Arşivi'nden temin edilen “*The Turco-German Advance into the Caucasus (Kafkasya'da Türk-Alman İlerlemesi)*” başlıklı rapor oluşturacaktır. Ayrıca konuya ilişkin yerli ve yabancı başvuru eserlerinden de istifade edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti, Almanya, İngiltere, Kafkasya, Kafkas İslam Ordusu, Bakü'nün Kurtuluşu.

Çalışmada Yararlanılacak Kaynaklar

Arşiv Belgeleri :

The National Archives (TNA)/ Londra-UK

WO 106-6239, “Turco-German Advance into the Caucasus”.

Başvuru Eserleri

Aydemir, Şevket, S., *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, Cilt III, 1914-1922, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1972.

Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk inkılâbı Tarihi*, C. 3, Kısım 4, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi: Kafkas Cephesi Üçüncü Ordu Harekâtı, C. II/II İkinci Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993.

Çağlayan, K. T., “İngiliz Belgelerine Göre Transkafkasya'da Osmanlı Alman Rekabeti”, *XIII. Türk Tarihi Kongresi (Kongreye Sunulan Bildiriler, 4-8 Ekim 1999)*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 2002.

Çağlayan, K. T., “Dünya Savaşı Sonunda Enver Paşanın Kafkasya'daki Planları ve İngiltere”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XIV, Temmuz 1998, S. 41, s. 513-520.

Çolak, Mustafa, *Alman İmparatorluğunun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2014.

Çolak, Mustafa, “Osmanlı-Alman Rekabeti Çerçevesinde Kafkas Müslümanlarının Bağımsızlığı ve Bakü Meselesi (1917-1918),” *Journal of History Studies*, Volume 6 Issue 1, Ocak 2014, s. 27-43.

Dunsterforce, Lionel Charles, *The Adventures of Dunsterforce*, Edward Arnold, London, 1920.
Ellis, C.H. *The Transcaspian Episode 1918-1919*, Hutchunson, London, 1963.

Karabekir, Kâzım, *Türkiye’de ve Türk Ordusunda Almanlar* (haz: Orhan Hülâgu-Ömer Hakan Özalp), Emre Yayınları, İstanbul, 2001.

Kılıç, Selami, *Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu: Brest Litovsk Barışı ve Müzakereleri* (22 Aralık 1917-3 Mart 1918), Dergâh Yayınları, İstanbul 1998.

Kurat, Akdes Nimet, *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye’de Bulunan Alman Generallerinin Raporları*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1966.

Moberly, F.J. *The Campaign in Mesopotamia 1914-1918*, Vol. IV, H. M. Stationery Office, London, 1925.

Okur Mehmet, “Bolşevik İhtilali Sonrası İngiltere’nin Rusya ve Kafkasya Politikası”, *VAKANÜVİS Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 2017, Vol. 2, s.393-416.

Sürmeli, Serpil, *Türk-Gürcü İlişkileri 1918-1921*, Divan Yayıncılık, Ankara, 2001.

Şahin, Enis, *Türkiye ve Maverâ-yı Kafkasya ilişkileri içerisinde Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları, 1917-1918*, TTK Basımevi, Ankara, 2002.

1918 YILI ALMAN DIŞ POLİTİKASINDA AZERBAIJAN VE ERMENİSTAN’IN YERİ

Sezen KILIÇ*

Özet

Bolşevikler, Rusya’da 1917 yılında gerçekleştirdikleri Ekim Devrimi’nden kısa bir süre sonra Birinci Dünya Savaşı’ndan çekilmeye karar vermiş ve bu doğrultuda Alman İmparatorluğu, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Bulgar Krallığı ve Osmanlı İmparatorluğu ile 3 Mart 1918’de Brest-Litovsk Antlaşması’nı imzalamıştır. Bu antlaşma ile yeni Rus yönetimi, Osmanlı-Rus Savaşı’ndan beri (1877-1878) elinde bulundurduğu Osmanlı toprakları Kars, Ardahan ve Batum’dan geri çekileceğini taahhüt etmiştir. Aynı Antlaşma ile Bolşeviklerin Kafkasya’dan çekilmesi Bakü petrolü konusunda Osmanlı ve Alman Devletlerini karşı karşıya getirmiştir. Bu durum, savaşın başlangıcından itibaren mevcut olan Osmanlı ve Alman orduları arasındaki anlaşmazlığın iyice gün yüzüne çıkmasına, hatta zaman zaman çatışma noktasına gelmesine vesile olmuştur.

Brest-Litovsk Antlaşması’nın imzalanması ve bunun akabinde Osmanlı ordusunun Azerbaycan ve Ermenistan topraklarında ilerleyişi konularında Alman siyasetinin nasıl bir rolü olduğu hususu, bugüne kadar daha ziyade Türk bakış açısını yansıtan kaynaklara dayanılarak çok da fazla ayrıntıya girmeden ortaya konulmaya çalışılmış, Alman ve Ermeni bakış açısına ise pek yer verilmemiştir. Bu da, söz konusu meselelerle ilgili kapsamlı bir

* Doç.Dr., Başkent Üniversitesi, sezenkili197@yahoo.com

analiz yapılmasını ve aynı zamanda o dönem Alman İmparatorluğu ile Osmanlı İmparatorluğu ve Ermeni Devleti arasındaki ilişkilerin daha objektif bir şekilde değerlendirilmesini engellemektedir. Ermeni bakış açısıyla Alman kaynaklarına dayanılarak yapılan değerlendirmeler, Alman İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'nın son yılında da Osmanlı ordusunun 1915 yılından itibaren Ermenilere yönelik sürdürdüğü imha politikasına karşı hoşgörülü tavrından vazgeçmediğini ortaya koymuştur. Zaten Osmanlı-Alman ilişkilerinde bir değişiklik, hatta zaman zaman bir gerilim söz konusu olduğunda bu asla Almanların Ermenilere karşı bir tavır değişikliğinden değil, Güney Kafkasya bölgesinde Türk ve Alman menfaatlerinin çatışmasından kaynaklanmıştır.

Bu araştırma, Türk bakış açısından farklı olarak Alman ve Ermeni bakış açısıyla Alman İmparatorluğunun Azerbaycan ve Ermenistan'a yönelik 1918 yılı dış politikasını Osmanlı-Alman ve Alman-Ermeni ilişkileri açısından ele almayı ve aynı zamanda Ermeni meselesi konusunda Osmanlı-Alman ilişkinin nasıl biçimlendiğini ortaya koymayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler :Alman Dış Politikası, Osmanlı Devleti, Azerbaycan, Ermenistan, 1918 Yılı

AZERBAYCAN HALK CUMHURİYETİ'NİN OCAK 1920'DE TANINMASINDAN SONRA İNGİLTERE'NİN AZERBAYCAN'DA TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNE DAİR ENDİŞELERİ

Yasin COŞKUN*

Özet

1917 yılındaki ihtilallerden sonra Rusya'nın Kafkasya'daki kontrolü zayıflamıştı. Azerbaycan Milli Şurası, Nisan 1918 tarihinde Gence'de Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmişti. Daha sonra Nuri Paşa komutasındaki Kafkas İslam Ordusu'nun yardımıyla Bakü, Bolşeviklerden alınarak Azerbaycan'ın başkenti olmuştu. Osmanlı Devleti ile Azerbaycan arasındaki iyi ilişki ve Osmanlı kuvvetlerinin önemli petrol kaynaklarının bulunduğu Bakü'de olması İngiltere'yi rahatsız etmişti. Özellikle iki ülkenin Türk milliyetçiliği şemsiyesi altında bağlarını daha da kuvvetli hâle getirmesi İngiltere'yi endişelendiren en önemli husus olmuştu. Aslında İngiltere, Kafkas bölgesine etki etmesinden çekindiği Türkçülük hareketlerini yakından takip etmekteydi. 1917 yılında İngiliz Dışişleri Orta Doğu Masası'nda çalışan Arnold Joseph Toynbee tarafından Pan-Turanist faaliyetler üzerine rapor hazırlanmıştı. Kafkas İslam Ordusu'nun Azerbaycan'ı kontrolü altına almasıyla artan İngilizlerin kaygısı 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi ile bir nebze yatışmıştı. Osmanlı ordusunun bölgeyi terk etmesinin ardından General William Thomson komutasındaki İngiliz kuvvetleri Bakü'yü işgal edilmişti. Ancak İngilizler bölgede uzun süre kalmamış, 1919 yılı Haziran'ında Bakü'den ayrılmışlardı. Daha sonra Paris Barış Konferansı'nda İngilizlerin getirdiği teklifle Azerbaycan'ın bağımsızlığı Ocak 1920 tarihinde *de facto* olarak tanınmıştı.

Bu çalışma Ocak 1920'de bağımsızlığı tanınan Azerbaycan'daki Türk milliyetçiliği faaliyetlerine yönelik İngiliz politikasını incelemektedir. Yapılan araştırma göstermiştir ki; 1919 yılında bölgeden çekilmelerine rağmen İngilizler, Azerbaycan'daki Türkçülük faaliyetlerini yakından takip etmişlerdir. Özellikle Osmanlı ordusu bölgeden çekilmeden önce

* Dr.Öğr.Üyesi, Siirt Üniversitesi, tarihli@gmail.com

Enver Paşa'nın 5. Kafkas Fırkası'na Bakü'de kalması ve gerekirse Azerbaycan uyuğuna girmesi emrini vermesi İngilizleri endişelendiren önemli bir husus olmuştur. İngilizler Halil Paşa, Nuri Paşa ve Küçük Talat (Muşkara)'ın Azerbaycan'da bulunmalarından rahatsızlık duyduklarını Azerbaycan hükümetine ilemişlerdir. Azerbaycan'daki partilerin Türk milliyetçileri ile işbirliği yaptıklarına dair kendilerine ulaşan raporlar da İngilizlerin tepkisini çekmiştir. Hatta Azerbaycan yönetimine gözdağı verilerek İngilizlerin *de facto* olarak Azerbaycan'ı tanımasının ardından ortaya çıkan bu durumun hoş karışlanmadığı vurgulanmıştır. Adı geçen kişilerin tutuklanması istenmiştir. Ayrıca Azerbaycan yönetiminden Türk milliyetçileriyle herhangi bir münasebet içinde olmadıklarına dair açıklama yapmaları da talep edilmiştir. Azerbaycan yönetimi Türk milliyetçileriyle herhangi bir bağlantıları olmadığına dair bir açıklama yapmak zorunda kalmıştır. Bölgedeki İngiliz görevlilerce Azerbaycan'daki Türk etkisini kırabilmek için Azerbaycan'a askeri malzeme yardımı yapılması ve Azerbaycan hükümetinde çalışan tüm Türklerin bulunduğu görevlerden uzaklaştırılması tavsiye edilmiştir. Ocak 1920 bağımsızlığı tanınan Azerbaycan'ın yaklaşık dört ay sonra Nisan 1920'de Kızıl Ordu'nun işgaline uğradığı göz önüne alındığında Bolşevik tehlikesi Azerbaycan için önemli bir meseleydi. Buna rağmen İngilizler Azerbaycan'da Türk milliyetçiliğini de önemli bir "tehlike" görerek bu yöndeki faaliyetleri dikkatle izlemişlerdir. Azerbaycan'ın bağımsızlığının tanınmasının ardından Azerbaycan'da Türk milliyetçiliğine yönelik İngiltere'nin yaklaşımını arşiv belgeleri ışığında inceleyen bu çalışmanın alana katkı sunacağı düşünülmüştür.

Anahtar Kelimeler : Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, Panturanizm, İngiltere-Azerbaycan İlişkileri, Kafkas İslam Ordusu.

RUSYA DEVLET ASKERİ- TARİHİ ARŞİVİNDE VE RUSÇA I. DÜNYA SAVAŞI YILLIKLARINDA SARIKAMIŞ SAVAŞI

Kamil Veli NERİMANOĞLU*

Özet

I. Dünya Savaşı öncesi, savaş süreci ve savaş sonrası yıllardaki olayların öğrenilmesi ve araştırılmasında Rus kaynakları önemli rol oynamaktadır. Bunların içinde Rusya Devlet Askeri- Tarihi arşivinin ve 1914- 1918 yıllarında basılmış savaş yıllıklarının görsel ve yazılı belge açısından önemi ortadadır. Özellikle Sarıkamış savaşı ile ilişkili Rusya Genelkurmay Başkanlığının belgeleri Rus savaş taktik ve stratejisi ile Türk- Ermeni ilişkilerinde Rusya'nın rolünü de ortaya koymaktadır. Özellikle Sarıkamış müfreze hareketinin kaydı (13- 24 Aralık 1914) günbegün tutulmuş ve vaziyeti net bir şekilde açıklayan belge halini almıştır. On dört sayfalık bu belgede Sarıkamış savaşına Rusya'nın bakışının yanı sıra dört ciltlik bir kılavuz ve bu kılavuz doğrultusunda aslında sadece küçük bir kısmı yayımlanmış yıllıklar da, istatistiki savaş verileri ve Genelkurmay Başkanlığı verileriyle de oldukça zengindir. Bu belgelerin açıklamalı şekilde Türkiye Türkçesine aktarılması ve bilimsel olarak değerlendirilmesi I. Dünya Savaşı tarihi için ve sözde Ermeni Soykırımı probleminin tarifi açısından ciddi önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler : Sarıkamış, Rus Devlet Askeri- Tarihi Arşivi, Yıllıklar

* Prof.Dr., İstanbul Aydın Üniversitesi, kamilvelin@gmail.com

AZERBAJYCAN ARŞIV BELGELERİ IŞIĞINDA ERMENİLERİN 1918-1920'DE KARS, ERİVAN VE BAKÜ'DE YAPTIKLARI ERMENİ MEZALİMİ

Cengiz ATLI*

Özet

19. yy. sonu 20. yy. başlarında Azerbaycan'ın eski ve güzel şehirlerinden biri olan Bakü, Kafkasların en büyük sanayi merkezi haline gelmişti. Bakü petroleri tüm dünyanın, özellikle Rusya'nın dikkatini çekmekte idi. Bu yüzden Petrograd'da (Petersburg) Bolşevik ihtilali gerçekleştirildikten hemen sonra Lenin, Bakü'yü Kafkasya Bolşeviklerinin odağına dönüştürmeye karar vermiş ve bununla ilgili olarak Ermeni Stepan Şaumyan'ı Aralık 1917'de Kafkasların olağanüstü komiseri olarak atamıştı. Şaumyan da kısa süre içerisinde Ermeni Korganov'un önderlik ettiği Askeri Devrim Komitesi ile birlikte karargâhı Tiflis'ten Bakü'ye taşımıştır.

1918 yılı Mart soykırımı Bakü şehrinde kaynakların belirttiğine göre Ermeniler 30 bin civarında Müslüman'ı katletmişlerdir. Onların birçoğunun cesetleri ise bulunamamıştır. Çünkü şahitlerin dediklerine göre Ermeniler, cesetleri ateşe bürünmüş evlere, denize ve kuyulara atmışlardır ki, yaptıkları cinayetin izi kaybolsun. 1918 yılı Eylül ayına kadar Bakü Ermenilerin eline geçti. Ermenilerin bu hareketi yapmasının amacı Mart'ta Müslüman katliamı, yaparak Bakü'yü yerli ahaliden temizlemek, Onun kaynaklarına sahip çıkmak, en sonunda ise bu Azerbaycan şehrini Ermenistan toprağı ilan etmek idi.

Ermeniler bu döneme sadece Bakü değil Erivan'da ve Kars 'tada soykırım hareketine girişmişlerdi. Ermeni hükûmeti ve Taşnak Cemiyeti'nin Revan ve Aras bölgeleri ile Elviye-i Selâse (Kars, Ardahan, Batum)'da bir tek Müslüman bırakmamak maksadıyla faaliyette buldukları; Kars, Sarıkamış ve Revan ile Aras mıntıkasında halka karşı yapılan zulmün son dereceyi bulduğu belirtiliyordu. Zakim, Çermik ve Bardız köylerine saldırıp halktan gördüklerini öldürdükleri; Karsta yapılan mezâlimin şiddetinden dolayı yaklaşık iki bin kişinin Bayezid hududuna iltica ettiği; mezâlim esnasında kadınlara tecavüz edilmesi ve çıplak olarak Ermeni askerleri arasında gezdirilmesinden ötürü birçok Müslümanın ilticadan vazgeçip savaşmak üzere geri döndükleri; tarlada çalışan halkın üzerine Ermenilerce top ve makinalı tüfek ateşi açıldığı, ezan okuyanların taşlandığı; bu katliamları yapan Ermenilerin Amerika generali tarafından desteklendiklerini ileri sürdükleri halde İslam köylerini dolaşmaya gelecek olan Amerika heyetine yapılacak şikâyetleri engellemek için halka tehdit ve baskı uyguladıkları bildirilmekteydi. Sunulacak bildiride Azerbaycan Arşiv belgeleri ışığında Ermenilerin 1918-1920 de Kars, Erivan ve Bakü'de yaptıkları Ermeni mezalimini Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Azerbaycan Devlet Arşivi, hatıratlar, resmi raporlar ve ilgili diğer kaynaklar ışığında incelenerek değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler :Ermeni Olayları, Soykırım, Kars, Erivan, Bakü, Azerbaycan Arşivleri.

* Doç.Dr., Iğdır Üniversitesi, cengiz3636@hotmail.com

BEHBUD HAN CEVAŒIR'IN ŒEHİT EDİLMESİ VE MİSAK TORLAKYAN DAVASI

Sezai BALCI* , Arş.Gör.Selcan ERASLAN

Özet

Bildirinin konusu, 1921 yılında Œehit edilen Behbud Han CevaŒir ve katili Misak Torlakyan'ın yargılandığı davadır. Behbud Han CevaŒir, Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra Haziran 1918'de Fethali Han Hoyski'nin başkanlığında kurulmuş olan kabinede İçişleri Bakanlığı'na getirilmiştir. Sovyet Azerbaycan'ı kurulduktan sonra 1921 yılında Neriman Nerimanof tarafından petrol hakkında araştırma yapmak üzere Almanya gönderilen CevaŒir, İstanbul'a gelmiş, kardeşi ile yürürken Pera Palas Oteli'nin önünde Taşnak Sütyun üyesi Misak Torlakyan tarafından Œehit edilmiştir. Olayın hemen ardından Misak Torlakyan, yakalanmıştır. Davada CevaŒir Ailesi'nin avukatlığını Haydar Rıfat Bey üstlenmiştir. Aslında bir cinayet davası olan bu olay, İngilizler tarafından bir siyasi hesaplaşmaya dönüştürülmüştür. İngiliz doktorlar tarafından sanığın cezai ehliyeti olmadığına dair verilen bir raporla, Torlakyan davadan beraat ettirilerek Yunanistan'a gönderilmiştir. Oysa Dr. Mazhar Osman'ın hazırladığı rapora göre katilin Œuuru yerindeydi. Bu Œekilde katil ceza almaktan kurtarılmış, Behbud Han CevaŒir'in kanı da yerde kalmıştır.

Konu ile ilgili ülkemizde sadece davayı takip eden Ahmet Cemaleddin Saraçoğlu'nun 1921'de yayınladığı *Torlakyan Davası: Behbud Han CevaŒir'in Katli* adlı bir kitap (bu kitap 2007'de Azerbaycan Türkçesi'nde de yayınlanmıştır) bulunmaktadır. Bu kitabı da Murat Çulcu, kendi imzasıyla *Ermeni Entrikalarının Perde Arkası Torlakyan Davası* adıyla 1990'da yayınlamıştır. Bunların dışında dava ile ilgili yapılmış bir çalışma bulunmamaktadır. Konu ile ilgili Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan belgeler bugüne kadar hiç kullanılmamıştır. Bildirimizde Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan belgeler, dönemin yayın organlarından İleri ve Akşam gibi 1921'de yayınlanan gazeteler ile Dr. Mazhar Osman'ın otopsi raporu ve mütareke İstanbulu'nu yaşamış olanları hatıratına dayanmaktadır.

Anahtar Kelimeler : Behbud Han CevaŒir, Misak Torlakyan, Mazhar Osman, Haydar Rıfat, Azerbaycan

AZERBAYCAN'IN TEŒEKKÜLÜ

Oktay BOZAN*

Özet

Bu bildiride “Azerbaycan'ın TeŒekkülü” adlı bir eserden hareketle Azerbaycan'ın bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkışının merhaleleri ele alınacaktır. 48 sayfadan oluşan eseri yazan kişinin adı açık bir Œekilde belirtilmemiştir. A. M. adlı kişi tarafından yazılan eser 8 Kasım 1918 tarihinde İstanbul'da Ahmediye Matbaacılık Œirketi tarafından basılmıştır. Azerbaycan'da kaleme alınan bu eserin gayesi eserin önsözünde dile getirilmiştir. Buna göre Türk milleti tarafından daima maddi yardımlar alan Azerbaycan'ın nasıl doğduğu hakkında Türk okuyucularını bilgilendirmek amacı ile Azerbaycan Cumhuriyeti'nin resmi vesikalarından faydalanılarak kaleme alındığı dile getirilmiştir. Eserdeki bilgiler on beş başlık altında ele alınmıştır. Kafkasya'nın tarihi, coğrafi, idari ve demografik yapısı hakkında bilgi

* Doç.Dr.,Giresun Üniversitesi, balcisezai@gmail.com

* Doç.Dr., Dicle Üniversitesi, oktaybozan210@gmail.com

verildikten sonra Birinci Dünya Savaşı ve sonraki süreçte Azerbaycan'da yaşanan hadiseler anlatılmıştır. Birinci Dünya Savaşı esnasında Azerbaycan Türklerinin maruz kaldığı sıkıntılar, Çarlık ve Bolşevik iktidarlarının bölgeye yönelik politikalarına dikkat çekilmiştir. Bu süreçte Ermenilerin Bolşeviklerle ittifak kurarak Türklere yönelik gerçekleştirdiği katliamlar ve buna karşı Azerbaycan Türklerinin verdiği mücadele ele alınmıştır. 1918 yılı sonbaharına kadar bölgede yaşanan gelişmelerin ele alındığı bu eserin tanıtımından hareketle Azerbaycan'ın nasıl bağımsızlığını kazandığı ve Osmanlı Devleti'nin bu süreçteki rolü ele alınacaktır. Bu eser ülkemizde Azerbaycan'ın bağımsızlığı hakkında yayınlanan ilk eser olma özelliği taşımaktadır. Bu kitap ülkemizde Azerbaycan'ın bağımsızlığı ile ilgili yayınlanan ilk eser olma özelliği taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kafkasya, Azerbaycan, Ermeniler, Bakü, Gence.

ПОЛКОВНИК КНЯЗЬ НУХ-БЕК ШАМХАЛ ТАРКОВСКИЙ. НЕИЗВЕСТНЫЕ СТРАНИЦЫ ИСТОРИИ ГОРСКОГО ПРАВИТЕЛЬСТВА И КАВКАЗКОЙ ИСЛАМСКОЙ АРМИИ. 1917-1918.

Kamil ALIYEV*

Özet

Являясь выходцем из древнего кумыкского аристократического рода шамхалов, права которого были признаны и русскими царями, полковник, российский князь Нух-бек Тарковский, получил блестящее высшее военное образование, окончил престижное Николаевское кавалерское училище, участвовал в Первой мировой войны (1915-1918 гг.), за боевые отличия став Георгиевским кавалером, кавалером ряда других боевых наград в императорской армии, и к весне 1917 г. дослужившись до чина подполковника, а позже и полковника, командира командиром 1-го Дагестанского конного полка (с 30 октября 1917 г.) .

Февральская демократическая революция (февральско-мартовские события в России 1917 года) его застают в Дагестане, в начале мая 1917 года он в составе дагестанской делегации принимает участие в работе 1-го Горского съезда во Владикавказе, на котором он был избран в качестве председателя дагестанской секции ЦК Союза Горцев, а на II-м Съезде и членом его Временного Центрального Комитета (с ноября 1917 г. «Горское правительство»). И когда на заседании ЦК Союза горцев 31 октября во Владикавказе было решено организовать при ЦК штаб «туземного» войска с подчинением всех «туземных» войсковых частей ЦК Союза, полковник Тарковский приводит свой полк в Темир-Шуру и, выполняя поручения ЦК Союза горцев, приступает к формированию надёжных частей, для чего свёл два Дагестанских полка в один, создав себе базу в селении Кумтор-Кале и заняв ближайшую и последнюю железнодорожную станцию Шамхал (кум. Шаухал) для встречи воинских частей, возвращающихся с Кавказского фронта домой, с тем, чтобы просить у них помощи боевыми припасами. По его же инициативе, было формируется два батальона пехоты из добровольцев-горцев под названием «шамилевские», конно-горная лезгинская батарея, а также Кумыкский конный дивизион и «Кумыцкий конный полк» под командованием полковника князя И. Каланова (с конца 1917 года по апрель 1918 года

* Dağistan, guner47@mail.ru

дислоцировался в Хасавюрте). В распоряжении Н. Тарковского был также небольшой самодельный бронепоезд, циркулировавший между Петровском и Дербентом.

По его призыву в борьбе против большевизма и в защиту Горской республики, горской государственности собираются и сплываются большинство офицеров-северокавказцев, почти все демократические силы Дагестанской и Терской областей. Далеко не случайно то, что его многие считают по праву идеологом и инициатором новой горской государственности и «зачинателем борьбы с анархией и ее родителями—большевиками».

Весьма примечателен такой факт, из биографии полковника, князя Н.-б. Тарковского, выразившийся в его решительном осуждении геноцида тюркомусульманского населения тюрко-мусульманского населения в Баку и северных округах Азербайджана, учиненного дашнако-бичераховцами в марте 1918 года. Нух-бек шамхал Тарковский совместно с Рашид-ханом Каплановым собрал в Хасавюрте экстренный съезд сельских общин для обсуждения вопроса об оказании действенной помощи своим единоверным братьям в Баку. Впоследствии воинские формирования подконтрольные полковнику Нух-беку Тарковскому совместно с горским ополчением Н. Гоцинского составляли основной костяк сил, принявших участие в походе на Баку против большевиков и дашнаков.

11 мая 1918 года при поддержке турецких союзников в Темир-Хан-Шуре было сформировано новое правительство. В его состав вошли бывшие члены правительства Горской республики и часть членов Терско-Дагестанского правительства: Премьер-министром стал А. Чермоев. В качестве военного министра в правительство вошел и полковник кн. Нух-бек Тарковский. Правительство провозгласило создание в Дагестане независимой Республики горцев Северного Кавказа, заключило договор о мире и дружбе с Турцией и Германией.

В августе 1918г. отряды Лазаря Бичерахова (белоказаки и дашнаки), вытесненные войсками Кавказской исламской армии из Азербайджана, разбив дагестанских социалистов, вступил в город Петровск. В начале сентября того же года Темир-Хан-Шуру заняли части полковника Н.Тарковского, который сейчас же вступил в переговоры с Бичераховым по вопросу об организации власти в Дагестане. 25 сентября 1918г. кн. Тарковский на правах военного министра «Горского правительства» подписал в Порт-Петровске договор с Л. Ф. Бичераховым о совместной борьбе против большевизма на Кавказе. В результате Бичерахов признал князя Тарковского военным правителем Дагестана. Впоследствии Бичерахов признавался, что было «трудно сговориться с Тарковским». Тарковский же относился к Л. Бичерахову как к авантюристу, т.е. без всякого доверия. У Бичерахова также не было особых оснований доверять Тарковскому, поскольку тот плохо скрывал свою протурецкую ориентацию. Не определена была и стратегическая цель союза: не было оговорено, что считать «законной российской властью», к которой союзники должны были стремиться.

Вскоре после этого полковник Тарковский вступил и в переговоры с представителями Кавказской исламской армии в Дагестане Исмаилом Хакки беом (Беркок) и Миралаем Эмин беом, видевшими в лице его реальную силу. 17 сентября 1918 г. полковник Эмин Бей также принял условия Тарковского о признании его главой Дагестана.

Тарковский («военный диктатор») взял на вооружение идею «народовластия» определенно стоял за власть, избранную народом и Центром», в то же время он оставался нейтральным и по отношению к политическим партиям, относясь к ним с

изрядной долей нескрываемого скепсиса и т. д.

Чтобы передать власть в области в руки народных депутатов Администрацией кн. Тарковского был запланирован в ноябре 1918 г. созыв Областного Совета в Шуре и были разосланы циркуляры прислать депутатов. В связи с целенаправленными и решительными действиями Администрации кн. Тарковского обнаружилось подобие «какого-то двоевластия в горах». В Нагорном Дагестане, например, каймакамы уговаривали народ не посылать депутатов в Шуру, а «провокаторы уже начали агитировать» против Н. Тарковского и против Областного Совета.

В силу сложившейся внутривластной обстановки и активизации «горской оппозиции», военный правитель Дагестана полковник, кн. Нухбек Шаухал Тарковский 21 октября 1918 г. обратился к Командующему турецкими войсками на Северном Кавказе Исмаилу Хакки-бею и Председателю Правительства горцев Т. Чермоеву с письмом с разъяснением своей позиции и политики

Все действия Тарковского показывают, что он не «строил» из себя диктатора (как некоторые пытаются его представить) и считал свою власть лишь временной, а именно до прихода Горского правительства (Тарковский состоял членом ЦИК Союза Горских Народов Кавказа второго состава). Поэтому понятна та поспешность, с которой Тарковский в ноябре того же 1918г. сбросил с себя власть, как только узнал, что Тапа Чермоев выступил из Азербайджана в Дербент и уже издал приказ о назначении Ибрагима Гайдарова своим министром внутренних дел.

В ноябре 1918 г. турецкие войска заняли г. Темир-Хан-Шуру (Буйнакск) и Горское правительство переехало сюда, Н.Тарковский сложил с себя диктаторские полномочия, и 17 ноября 1918 года правительство подписало договор с турецким главнокомандующим Ф.Юсуф-Изет-пашой о пребывании в Дагестане турецких войск.

Приказ составленный самим Тарковским, примерно гласил так: «ввиду того, что на территорию Дагестана вступила законная власть Союза Горских Народов Кавказа в лице Пред. ЦИК-а Чермоева, я слагаю с себя власть Вр. Правителя Дагестана». Тем не менее Н. Тарковский оставался верен «Горской республике». По свидетельству Б. Никитина, очевидца боев за освобождение Анжикалы («Порт-Петровска») совместно с войсками Кавказской исламской армии приняли участие и «несколько дагестанских формирований» (Дагестанские 1 и 2 конные полки, Кумыкский конный дивизион, другие отряды, собранные Военным правителем Дагестана полковником кн. Н. Тарковским.

В конце 1918 г. с уходом турков с Кавказа и началом интервенции Антанты в Закавказье Горское правительство было реорганизовано. Сформированный новый коалиционный кабинет Горской республики возглавил Пшемахо Коцев, которому горский съезд (в Темир-Хан-Шуре) вручил всю полноту власти.

20 декабря 1918 г. Председателем Совета Министров Горской республики П. Коцевым Н. Тарковский был назначен военным министром Горской республики".

31 января 1919 г. Тарковский докладывал на заседании Союзного Совета Горской республики, а уже в феврале 1919 г., исполняет обязанности Председателя Правительства и Министра Иностранных дел Горского правительства и для передачи по Высшему Союзному радио мирной конференции, правительствам Союзных Держав, Командованию в Константинополь и горской делегации подписывает решительный письменный протест по поводу захвата территории республики Добровольческой армией, занятием Владикавказа и Грозного и открытого ее намерения ликвидировать независимость горских народов.

На этом яркая политическая биография полковника князя Нух-бека Тарковского, доблестного и верного сына России, Кавказа и Дагестана, виднейшего деятеля Горской республики, , практически заканчивается, а впереди была жизнь и смерть в эмиграции (Иран, Турция и Швейцария).

ПРЕБЫВАНИЕ ТУРЕЦКИХ ВОЙСК В ДАГЕСТАНЕ (1918 Г.) В ВОСПОМИНАНИЯХ СОВРЕМЕННОКОВ И НА СТРАНИЦАХ ГАЗЕТ

Hacı Murad DONOGO*

Özet

11 мая 1918 г. на Батумской конференции было объявлено о создании Горской Республики. Молодую республику признали Оттоманская Турция и Германия, но соответствующего решения последней так и не было подтверждено в дальнейшем. На конференции была провозглашена «Декларация об объявлении независимости Республики Союза горцев Северного Кавказа и Дагестана (Горской Республики)» и через день правительство новоявленной Республики направило правительству РСФСР ноту о своем создании и отделении ее от России. На подобное заявление Советское правительство ответило протестом. В свою очередь председатель правительства Горской республики А. Чермоев обратился за помощью к Турции для борьбы с Советской властью на Северном Кавказе, которая была оказана.

Полковник Магомед Джафаров в своих мемуарах вспоминал: «Всё население Дагестана, особенно Нагорного Дагестана, ждало турок с каким-то священным трепетом, с какими-то сверхчеловеческими надеждами. Когда они пришли, наконец, их встретили как всесильных богов, которые избавят страдальцев гор не только от всех врагов и треволнений смутного времени, но и вообще от всех бед и лишений...».

15-я турецкая пехотная дивизия под командованием генерала Юсуфа Иззет паши, являвшимся председателем Военной дипломатической делегации Оттоманской империи при правительстве Республики Союза Горских народов Кавказа, развернула наступление из Баку на Дербент и 6 октября 1918 г. заняла город. Вместе с турками в Дагестан вернулось горское правительство.

В газете «Дагестан» был опубликован приказ председателя правительства Горской республики А. Чермоева, в котором говорилось: «Турецкие войска пришли к нам на территорию не для ее оккупации, а лишь на помощь правительству Союза горских народов в его борьбе с анархией... Помощь эта обусловлена пунктом вторым договора дружбы Союза Горцев с Оттоманской империей».

Из Дербента колонна Иззет-паши, в которую помимо 15-й дивизии, входили части азербайджанских войск и отряды горцев, прибывших на подкрепление по распоряжению Али Хаджи Акушинского, с боями направилась вдоль побережья Каспийского моря в сторону Петровска. Произошли тяжелые бои в районе поселений Каякент, Мамед-кала, Буйнак и др. Участник событий командующий полевыми войсками в армии Л. Бичерахова полковник Б.В. Никитин вспоминал: «Мы вели маневренную войну, иногда без проволоки, на больших пространствах, в лесистых горах, среди враждебно

* Dağistan, donogo@yandex.ru

настроенного населения. Одновременно турецкие эмиссары спокойно продолжали свою работу кругом военной зоны, вербовали Иззету отряды из мусульман-горцев, преданных Турции...».

Тем не менее, остановить турок войска Бичерахова не смогли, и 23 октября Иззет-паша, обойдя по предгорью город Петровск, занял Темир-Хан-Шуру.

6 ноября отряды Иззет-паши вместе дагестанскими добровольцами двинулись к Петровску, где были сосредоточены основные силы Л. Бичерахова.

Современник происходящего А. Гасанов, бывший помощником по гражданской части диктатора Н. Тарковского писал: «Турки повели энергичное наступление на Петровск, как по прибрежной плоскости со стороны Дербента, так и с запада через Темир-Хан-Шуру. Это фланговое наступление, которое повел сам Юсуф Иззет-паша, было направлено против таркинских высот, господствующих над подступами к Петровску и занятых артиллерией Бичерахова. Турецкая артиллерия заняв еще более высокую позицию в районе перевала, сосредоточенным огнем подготовила штурм таркинских высот, с переходом коих в руки турок участь Петровска была решена. 8 ноября Бичерахов спешно забрал свои ценности и со своим отрядом и беженцами сел на 15 пароходов и вышел в море».

Старожилы соседних с Петровском (Махачкалой) селений с восхищением вспоминали о турках. Могилы турецких солдат, находящихся и поныне у подножия Тарки-Тау, пользуются большим почтением у местного населения.

Чермоеву и Тарковскому в Темир-Хан-Шуру была отправлена телефонограмма, в которой сообщалось: «...С Божьей помощью Войска Республиканского Правительства, сегодня в 3 часа дня вошли без боя в Анжи-Кала (Петровск-Порт), который был очищен неприятелем. В городе восстановлены полное спокойствие и порядок. Таким образом, русский режим, угнетавший ислам, в особенности на Кавказе, отошел в вечность... Неприятель оставил множество вагонов полных снарядами и оружием... Поздравляю с победой Кавказской Мусульманской Республики. Эта победа – торжество военного политического утверждения на Кавказе Мусульманской Республики. Командующий Армиями Республики Правительства Сев. Кавказа Ферик Юсуф Иззет».

Турецкие войска стремились проникнуть и на Терек через Грузию, чтобы подготовить там условия для прихода основных сил из Турции. С этой целью на Северный Кавказ были посланы турецкие офицеры Мустафа-бей, Беркук, Митхад-бей, полковник Рюштю и др. Как писал М. Берук, они имели задание «очистить Северный Кавказ от врагов и создать обстановку в соответствии с национальными и политическими интересами турок и в случае необходимости оказать помощь турецкому продвижению с юга».

После взятия Петровска, Юсуф Иззет Паша вернулся в Темир-Хан-Шуру, где расположился со своим штабом. Современник событий М.-К. Дибиров вспоминал: «Турки по прибытии в Шуру, немедленно приступили к созданию войск и к обучению новобранцев. Они пригласили на службу дагестанских офицеров».

Знаменательным событием в политической жизни Дагестана стало переименование города Петровска. Местная пресса данный факт оповестила так: «Правительство Республики Горцев Кавказа доводит до всеобщего сведения граждан Горской Республики о состоявшемся 15 сего ноября своем постановлении относительно переименования города Петровск в город Шамиль-Кала».

Османские войска намеревались и дальше продолжать оказывать силовую поддержку Северокавказской Республике, однако военное поражение центральных держав принципиально изменило ситуацию на Кавказе. По условиям Мудросского соглашения и капитуляции Османской империи в Первой мировой войне турки в конце ноября покинули Кавказ. Между Горским правительством и турецкими офицерами, изъявившими желание остаться в Дагестане был заключен договор, текст которого приводит в своих воспоминаниях М.-К. Дибиров. В нем, в частности говорилось, что: «офицеры и военные чиновники поступают на службу Правительству республики, получив повышение на два чина выше того, который каждый из них имел в составе турецкой армии, и жалованье получают в четыре раза больше, получаемого им в этой армии; каждому офицеру дается квартира, если кто захочет перевезти свою семью из Турции к своему месту служб, то весь расход на это берет на себя Правительство республики; каждому офицеру, женившемуся на территории республики, отпускается пособие в 50 лир; прослужившие три года получают пособие в размере шестимесячного жалованья, офицеры, чиновники и солдаты имеют право ежегодно пользоваться двухмесячным отпуском и пр.». Договор был подписан А. Чермоевым и Ю. Иззет-пашой 17 ноября 1918 г.

Давая оценку пребывания турок в Дагестане, М.-К. Дибиров признавал, что «большинство дагестанцев осталось приверженцами турок».

ШАРИАТСКИЕ ОТРЯДЫ СЕВЕРНОГО КАВКАЗА В КАВКАЗСКОЙ ИСЛАМСКОЙ АРМИИ

Boris KHARSIEV*

Özet

Изменения 1917 г. мусульманских институтов и структур на Северном Кавказе определялись поисками форм государственного устройства, охватившими народы региона. Это естественным образом вовлекло в сложные политические процессы и горские народы.

В мае 1917 г. во Владикавказе по инициативе Временного Центрального комитета объединенных горцев открылся Первый съезд горских племен Кавказа, религиозная секция которого решила ввести в судах по всем делам мусульман шариат, учредить должность Кавказского муфтия с резиденцией во Владикавказе для мусульман Терской, Кубанской и Дагестанской областей, Черноморской губернии, ногайцев, караногайцев и туркмен Ставропольской губернии. При муфтии должен был быть создан совет из четырех кадиев: по два от шафиитов и ханафитов [Музаев, 2007: 377]. На должность муфтия был избран Нажмуддин Гоцинский [Албогачиева, 2012: 12].

После октябрьского переворота 1917 г. начинаются столкновения между казаками и осетинами с одной стороны и ингушами с другой. Осенью 1917 г. муфтий мусульман Северного Кавказа и Дагестана Нажмуддин Гоцинский уполномочил жителя с. Базоркино, духовного деятеля Авдархана Кециевича Харсиева создать шариатскую милицию для поддержания мира между ингушами и казаками.

* Dağistan, harsievfilial@mail.ru

Весть о том, что 25 мая 1918 года в Гянджу из Евлаха прибыл Нури-паша Киллигиль (младший брат Энвер-паши) с группой офицеров (будущим штабом) и приступил к формированию Кавказской исламской армии распространилась по Северному Кавказу [Сулейманов, 1999: 106], [Ajun Kurter, Türk Hava, 2009: p.92].

Поддержку мусульманского государства – Турции на Северном Кавказе воспринимали с большим воодушевлением.

Армия Ислама включала кавказские (чеченские, дагестанские и др.) [Ульям Аллен, Павел Муратов, 2017: 717] формирования.

23 июля 1918 г. во Владикавказе начал свою работу IV съезд народов Терека.

6 августа 1918 г. в Базоркино, в бывшей усадьбы графа Ф.А. Уварова был созван съезд ингушского народа, на котором было решено организовать Ингушскую армию. Были избраны руководители Ингушетии: Вассан-Гирей Джабагиев – по гражданской части, полковник Мусса Саутиев – по военным делам, Исак-мулла Чопанов – по шариатским делам. Ингушские старейшины внесли предложение организовать повстанческий Шариатский полк, и всем народом идти на освобождение города Владикавказ от контрреволюционных частей, захвативших город. В этот же день был организован полк, куда вошли разрозненные кавалерийские части отдельных селений, которые стали, таким образом, первой организованной частью Красной армии Ингушетии, просуществовавшей до окончательного установления Советской власти на Северном Кавказе.

Большевики использовали верность ингушей своей религии исламу и для борьбы с белой армией поддержали формирования исламских отрядов, исламской милиции и исламских судов.

На съезде ингушского народа при обсуждении ультиматума Деникина, требовавшего выставить ему в помощь ингушский полк, Тарко-Хаджи призвал съезд отвергнуть требования деникинцев, и организовал борьбу против белой армии. Тарко-Хаджи стал председателем Военного совета «Северо-Кавказского эмирата» Узун-Хаджи, командиром Шариатского отряда. Получил прозвище «Красный шейх».

Почти до конца 20-х годов XX века, на территории Ингушетии находились шариатские суды. Например, в Назрани под председательством Торко-Хаджи Гарданова. Официально шариатские суды в Ингушетии были упразднены в 1922 г., но фактически они продолжали действовать еще долго время. Гарданов Тарко-Хаджи Уроженец села Сагопши. Получил духовное образование и совершил хадж в Мекку. Был главой одной из влиятельных мусульманских общин Ингушетии. Участник Первого горского съезда в мае 1917 г. Не занимая официальных постов, оказывал значительное влияние на деятельность национального самоуправления в Ингушетии.

Победы в Закавказье Исламской Армией воспринимались как общие победы над врагами мусульманского мира и освобождения Кавказа от колониального гнета.

DAĞLI CUMHURİYETİ'NİN KURULUŞUNDA KAFKAS İSLAM ORDUSU'NUN ROLÜ

Sevinç ALİYEVA*

Özet

Kafkas İslam Ordusu'nun saflarında Türk askerlerinin yanı sıra Kafkasya'nın Müslüman halklarının mensupları; Azerbaycanlı, Dağıstanlı, Çeçen, İnguş, Çerkez vs. askerler de vardı. Bunlar Rusya'nın Kafkasları işgali sırasında mecburi şekilde Osmanlı topraklarına göç etmiş muhacirlerin çocukları idiler. Diğerleri ise savaş sırasında onların saflarına katıldılar.

Rusya ve Azerbaycan arşiv belgeleri ve döneme tanıklık etmiş kişilerin anıları söz konusu olaylarla ilgili aşağıdaki hususları içermektedir:

- Kuzey Kafkasyalıların Kafkas İslam Ordusu saflarında yer alması;
- Kafkas İslam Ordusu tarafından Bakü'nün kurtarılmasına yönelik operasyonlara Kuzey Kafkasyalı Dağlıların katılımı;
- Kafkas İslam Ordusu tarafından Dağıstan'ın, ayrıca Derbent ve İnci-Kale'nin (Port-Petrovsk), Temir Han Şura'nın kurtarılması;
- Dağlı Cumhuriyeti'nin Dağıstan'da hakimiyetini tesis etmede Kafkas İslam Ordusu'nun yardımı;
- Dağlı Cumhuriyeti Ordusu'nun kuruluşunda Türk subaylarının rol alması;
- Kafkas Müslümanlarının Kafkas İslam Ordusu'na ve genel olarak Osmanlı Devleti'ne ilişkin tutumları.

Kafkas İslam Ordusu Kafkasya Müslümanlarını Bolşeviklerden ve “Beyaz Muhafızlar”dan kurtarmıştır. Türk askerleri Kafkasya'daki kardeşlerinin kurtuluşu için kanlarını ve canlarını feda etmişlerdir. Kafkasya'da şehitlerin anısı asker mezarlarında ve halkın anılarında yaşamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, Dağlı Cumhuriyeti, Kafkas İslam Ordusu, Osmanlı Devleti, Nuri Paşa.

Kaynaklar:

1. Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İşler İdaresi Siyası Belgeler Arşivi (ACCİİSBA)
2. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi (ARDA)
3. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Tarih Arşivi (ARDTA)
4. Sosyal-Siyasi Tarih Rusya Devlet Arşivleri (SSTRDA)
5. Rus Devlet Askeri Arşivleri (RDHA)
6. Sosyal-Siyasi Tarih Rusya Devlet Arşivleri (SSTRDA)
7. Dağıstan Cumhuriyeti Merkezi Devlet Arşivleri (DRMDA)
8. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Azerbaycan ve Dağıstan'a Askeri ve Siyasal Yardımı / Dr. Nâsır Yüceer; Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Ordusunun Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı (Azerbaycan ve Dağıstan'ın Bağımsızlığını Kazanması 1918) Ankara 1996.

* Prof.Dr., Azerbaycan Milli ilimler Akademisi, a.sevemin.i@mail.ru

9. İsmail Berkok; Büyük Harpte Şimali Kafkasya'daki Faaliyetlerimiz ve 15. Fırkanın Herakâtı ve Muharebeleri (94 Sayılı Askerî Mecmuanın 44 Sayılı Tarih Kısmı), Askerî Matbaası, İstanbul 1934.

AZERBAIJAN'IN BOLŞEVİKLER TARAFINDAN İŞGALİ SONRASI ORTAYA ÇIKAN MUHACERET HAREKETİ VE MUHACİRLERE KARŞI ATATÜRK DÖNEMİNDE UYGULANAN POLİTİKALAR

Sebahattin ŞİMŞİR*

Özet

27 Nisan 1920 tarihinde Kızıl Ordu Birlikleri tarafından işgal edilen Azerbaycan'da bir dizi tutuklama ve takibatlar yaşanmıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti (1918 – 1920) devlet başkanı olan Mehmet Emin Resulzade'de tutuklanarak Moskova'ya götürülmüştür. Buradaki yarı serbest esaret hayatından 1922 sonlarına doğru kurtulmayı başaran Resulzade, Finlandiya, Almanya üzerinden Türkiye'ye gelmiş ve dağınık bir halde bulunan muhacir Azerbaycanlıları derleyip toparlamaya çalışmıştır. Bunun içinde yayın alanında faaliyete girerek bir dizi kitap yanında, Yeni Kafkasya Dergisi, Azeri Türk Dergisi ve Bildiriş Gazetelerinin yayınlanmasında etkisi olmuştur.

Bu faaliyet dönemi 1927 sonrası yaşanan bir dizi sıkıntı ile kesilmiştir. Bunda Sovyetler Birliği ile yapılan dostluk antlaşmasının da rolü vardır.

Akabinde Avrupa'ya gitmek zorunda kalan başta Resulzade olmak üzere muhaceretin önemli isimleri Fransa, Almanya ve Polonya gibi ülkelerde tekrar Azerbaycan'ın istiklali için mücadeleye başlamışlardır. Burada yayınladıkları dergi ve kitapları değişik yollarla Türkiye'deki hemşehrilerine göndermeye çalışmışlardır.

Ancak, bu yayın organları ve kitapların büyük çoğunluğunun Türkiye'ye girmesi, dağıtılması ve okunması genelde Bakanlar Kurulu Kararı ile yasaklanmıştır.

Bu çalışmada resmi vesikalar, hatıralar, birinci el kaynaklar ve araştırmalara dayanarak, birinci dönemde desteklenen, ancak ikinci dönemi ve Avrupa'daki faaliyetler de dahil Türkiye Cumhuriyeti tarafından yasaklanması husus ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler:Azerbaycan, muhacir, Yeni Kafkasya Dergisi, Resulzade, Avrupa.

Kullanılan Kaynaklar

Arşiv Vesikaları

Başbakanlık Cumhuriyet Arşiv

Gazete Ve Dergiler

Yeni Kafkasya Mecmuası (İstanbul, 1923 – 1926)

Azeri Türk Mecmuası (İstanbul, 1928-1930)

Yeşil Yaprak Dergisi (İstanbul, 1928)

* Doç.Dr., Balıkesir Üniversitesi, sebahattinsimsir@gmail.com

Odlu Yurt Mecmuası (İstanbul 1929 – 1931)
Bildiriş Gazetesi (İstanbul, 1929 – 1931)
Azerbaycan Yurt Bilgisi (İstanbul, 1932 – 1934)
İstiklal Gazetesi (Berlin 1934 -)
Kurtuluş Mecmuası (Berlin 1934 – 1939)
Açık Söz Mecmuası (Berlin 1936)
Kutlu Od (Berlin 1936 – 1937)
Aydın Yol Mecmuası (Berlin 1937)
Doğru Söz Mecmuası (1937)
Hakikat Mecmuası (Berlin 1937)
Vatan Sesi Mecmuası (Berlin 1937)
Vatan Dileği Mecmuası (Berlin 1937)
Milli Ateş Mecmuası (Berlin 1938)
Millet Andı Mecmuası (Berlin 1938)
Yasamız Mecmuası (Berlin 1938)
İlham Kaynağı Mecmuası (Berlin 1938)
Mukaddes Odlar Ülkesi Mecmuası (Berlin 1938)
Hakkın Sesi Mecmuası (Berlin 1938)
Dilek Mecmuası (Berlin 1939)
Hak Mecmuası (Berlin 1939)
Hamle Mecmuası (Berlin 1939)

Kitaplar

-----, **Azerbaycan Tarihinden**, Münih, 1947.
Ahmet Karaca, **Azerbaycan'ın Yakın Tarihine Kısa Bir Bakış**, Ankara 1982.
Aygün Haşimova, **XX. Asrın Birinci Yarısında Azerbaycan Muhacireti**, Bakı, 1992.
Hüseyin Baykara, **Azerbaycan İstiklal Mücadelesi Tarihi**, İstanbul, 1975.
Kerim Oder, **Azerbaycan**, İstanbul, 1982
Mehmet Emin Resulzade, **Asrımızın Siyavuş'u**, Ankara.
Mehmet Emin Resulzade, **Azerbaycan Cumhuriyeti**, İstanbul
Mehmet Emin Resulzade, **Das Problem Aserbeidschan**, Berlin.
Mehmet Şerif, **Azerbaycan ve İnkılabı**, İstanbul
Mirza Bala Mehmetzade, **Azerbaycan Misak-ı Millisi**, Ankara
Mirza Bala Mehmetzade, **Milli Azerbaycan Hareketi**, Ankara
Nakı Keykurun, **Azerbaycan İstiklal Mücadelesinin Hatıraları**, İstanbul, 1964.
Yavuz Akpınar, **Azerî Edebiyatı Araştırmaları**, İstanbul, 1994.

AZERBAJCANLI MİLLİYETÇİLERİN GÖZÜNDEN AZERBAJCAN'IN BOLŞEVİKLEŞTİRİLMESİ SÜRECİNDE TÜRKİYE'NİN TUTUMU

Ali Haydar SOYSÜREN*

Özet

1917 Bolşevik ihtilali, Çarlık Rusyası hakimiyetindeki milletler için yeni bir dönemin kapısını açmıştır. İhtilalin ardından Rusya'nın sürüklendiği iç savaş ortamında merkezi otoritenin zayıflaması, bağımsızlık hareketleri için uygun bir ortam sağlamıştır.

Bu sürecin Güney Kafkasya ayağında, 1918 Nisan'ında Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'ın katılımıyla kurulan "Transkafkasya Bağımsız Demokratik Federatif Cumhuriyeti", ilk adımı teşkil etmiştir. Federasyon deneyimi, 26 Mayıs 1919'da Gürcistan'ın iki gün sonra Azerbaycan ve Ermenistan'ın bağımsızlık ilanı ile son bulmuştur.

Azerbaycan'ın 28 Mayıs 1919'da ilan edilen bağımsızlığı Bakü'de Bolşevik hakimiyetin kurulmasıyla, 28 Nisan 1920'de son bulmuştur. Henüz Transkafkasya Federasyonu döneminde, 4 Haziran 1918'de Azerbaycan hükümetiyle Osmanlı devleti arasında imzalanan antlaşma Azerbaycan'a askeri destek sağlamanın yolunu açmışsa da, ilerleyen süreç yeni dinamiklerin devreye girmesine zemin sunmuştur.

Kemalist hareketin Anadolu'da otorite olarak çıkması, Bolşeviklerin ihtilalin ardından başlayan iç savaşta başarı sağlaması, 1920'nin başında, bölgedeki gelişmelerin kaderini belirlemiştir. Bu iki gücün arasındaki yakınlaşma Azerbaycan'ın bolşevizasyonunu yakından etkilemiştir.

Öngörülen çalışmada öncelikle Azerbaycan'ın bolşevizasyonu sürecinde Türkiye'nin tutumu ortaya konulacak, bu tutumun dayandığı gerekçeler sorgulanacak, ardından Azerbaycanlı milliyetçilerin Türkiye'nin bu süreçteki rolüne ilişkin yaklaşımları değerlendirilecektir.

Bağımsızlığın yitilmesinden sonra, bağımsızlık mücadelesini sürdüren Azerbaycan milliyetçileri yoğun olarak Türkiye'ye yönelmiş ve 1930'lu yılların başına kadar Türkiye merkezli bir yayın faaliyeti yürütmüşlerdir. "Yeni Kafkasya" ile başlayan yayın faaliyeti "Azeri Türk" "Odlu Yurt", "Bildiriş" ve "Azerbaycan Yurt Bilgisi" ile devam etmiştir. Sovyet yönetiminin baskısı nedeniyle, 1932'den itibaren ise yayın merkezi Türkiye'den Almanya'ya kaymış, "İstiklal" ve "Kurtuluş" Almanya'dan yayınlanmıştır. Gerek Türkiye merkezli yayınlarda ve gerekse Almanya merkezli yayınlarda, Azerbaycan'da bağımsızlığın yitirilmesine ilişkin çok sayıda yazı yer almıştır. Bu yazılarda Türkiye'nin ne kadar hesaba katıldığı ve nasıl değerlendirildiği çalışmanın ana eksenini oluşturacaktır.

Azerbaycan milliyetçileri tarafından yayınlanan süreli yayınlar esas alınmakla birlikte genel literatürden de faydalanmak suretiyle şekillenecek çalışmanın, Azerbaycanlıların Türkiye'ye biçtikleri misyonu anlamak bakımından da açıklayıcı olacağı öngörülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Türkiye, Milliyetçilik, Kemalizm, Bolşevizm,

* Dr.Öğr.Üyesi, Ardahan Üniversitesi, hsoysuren@gmail.com

KOMÜNİST OLUŞUMLARIN AZERİLER İLE ESARET ALTINDAKİ TÜRK ASKERLERİNİ BOLŞEVİK PROPAGANDADA KULLANMA GİRİŞİMLERİ

Prof.Dr.Hikmet ÖKSÜZ, Ali AKYILDIZ*

Özet

Dünya Savaşı Çarlık rejiminin sonunu hazırlamıştı. Rusya'daki siyasi mücadele de Bolşevikler yönetime hâkim oldular. Bolşevikler sosyalizm fikri doğrultusunda ülkelerini yeniden inşa etmeye başladılar. Sosyalist Rusya yönetimi diğer ülkelere rejim ihraç etme gayreti içinde oldu. Bolşevikler bu doğrultuda muhtelif propaganda araçları kullandılar. Sosyalistler; Bolşevik propagandayı Kafkaslar, Orta Asya, Anadolu, Balkanlar ve Doğu Avrupa gibi coğrafyalar üzerinde oluşturmaya çalıştılar. Anadolu ve Azerbaycan 1919-1923 yılları arasında yoğun Bolşevik propagandaya maruz kalmıştır. Nitekim Sovyet Ruslar, Azerbaycan'ı işgal ederek bölgede Bolşevizm rejiminin etkin olmasını sağladılar. Türkiye üzerinde de benzer bir hâkimiyet oluşturma hedefiyle hareket eden Sosyalistler, rejim ihracı doğrultusunda var güçle çalıştılar. Rejim ihracında farklı propaganda araçları kullanmışlardır. Sosyalistler bu doğrultuda Azerileri kullanmaya çalışmışlardır. Anadolu'ya doğru Bolşevizm'i benimseyen Azeriler gönderilerek Türk insanı üzerinde etkinlik kurulmaya çalışılmıştır. Azerilerin Anadolu insanı ile aynı kültür ve dini kökten olması propaganda faaliyetlerini kolaylaştıracağı düşünülmüştü. Bu doğrultuda Anadolu'ya gönderilen Bolşevik Azeriler sınır bölgelerinden Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz'e doğru propaganda faaliyetlerinde bulunmaya çalıştı. Bu faaliyetlere karşı Kazım Karabekir ve İç İşleri Bakanlığı tarafından gönderilen tamimlerle bölge idarecileri uyarıldı. Sosyalizmi benimseyen Azerilerin yurda girişine engel olunmaya çalışıldı.

Bolşevik propagandanın önemli araçlarından biri de esaret altındaki Türk askerlerini kullanma girişimleri idi. Birinci Dünya Savaşı sürecinde Kafkas bölgesinde azımsanmayacak sayıda Türk askeri, Ruslar tarafından esir edildi. Bu esirlerin bazıları Hazar Denizi'ndeki adalarda bulunan kamplara gönderildi. Bazıları ise Kafkas bölgesinde ve Orta Asya coğrafyasına dağılmış durumda idi. Sovyet Ruslar ve Komünistler, Bolşevik propaganda için bu Türk esirlerini kullanmışlardır. Kamplardaki Türk askerlerine kurslar verilerek Bolşevizm rejimi benimsetilmeye çalışılmıştır. Türk askeri için eve dönüş biletine dönüşen bu faaliyet kısa sürede etkisini göstermiştir. Mustafa Suphi tarafından Bakü'de Türk askeri esirlerinden oluşan Kızıl Alay kurulmuştu. Ayrıca Sovyet kıtaatı altında tespit edilen Türk askerlerinin yurda girişlerine ve propaganda faaliyetlerine karşı mülki askerî idareciler uyarılmıştı. Türk askerlerinin hatıratlarından ve muhtelif kaynaklardan esirlerin Bolşevizm yanlısı görünerek yurda dönmeyi hedefledikleri anlaşılmaktadır. Askerler sosyalizmi benimsemese bile propaganda faaliyetlerine destek vermesi söz konusudur. Bu faaliyetler askerlerin yurda dönüş yapabilmesiyle birlikte son bulmuştur.

Kurtuluş Savaşı'ndaki hassas tarihsel süreç, TBMM'nin Sovyet Rusya ile ilişkileri, İttihatçı kadronun Rusya ile temasların Bolşeviklerin Anadolu'daki faaliyetlerini kolaylaştırmıştır. Makalenin hedefi Bolşevik Azeriler ve esaret altındaki Türk askeri üzerinden yapılmaya çalışılan propaganda faaliyetlerini detaylı şekilde ele alıp değerlendirmektir. Makalede arşiv kaynaklarından faydalanılmış, ayrıca gazete ve hatıratlardan yararlanarak çalışma temellendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bolşevik Propaganda, Türk askeri, Azeriler

* Öğr.Gör., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, akyildiz461@hotmail.com